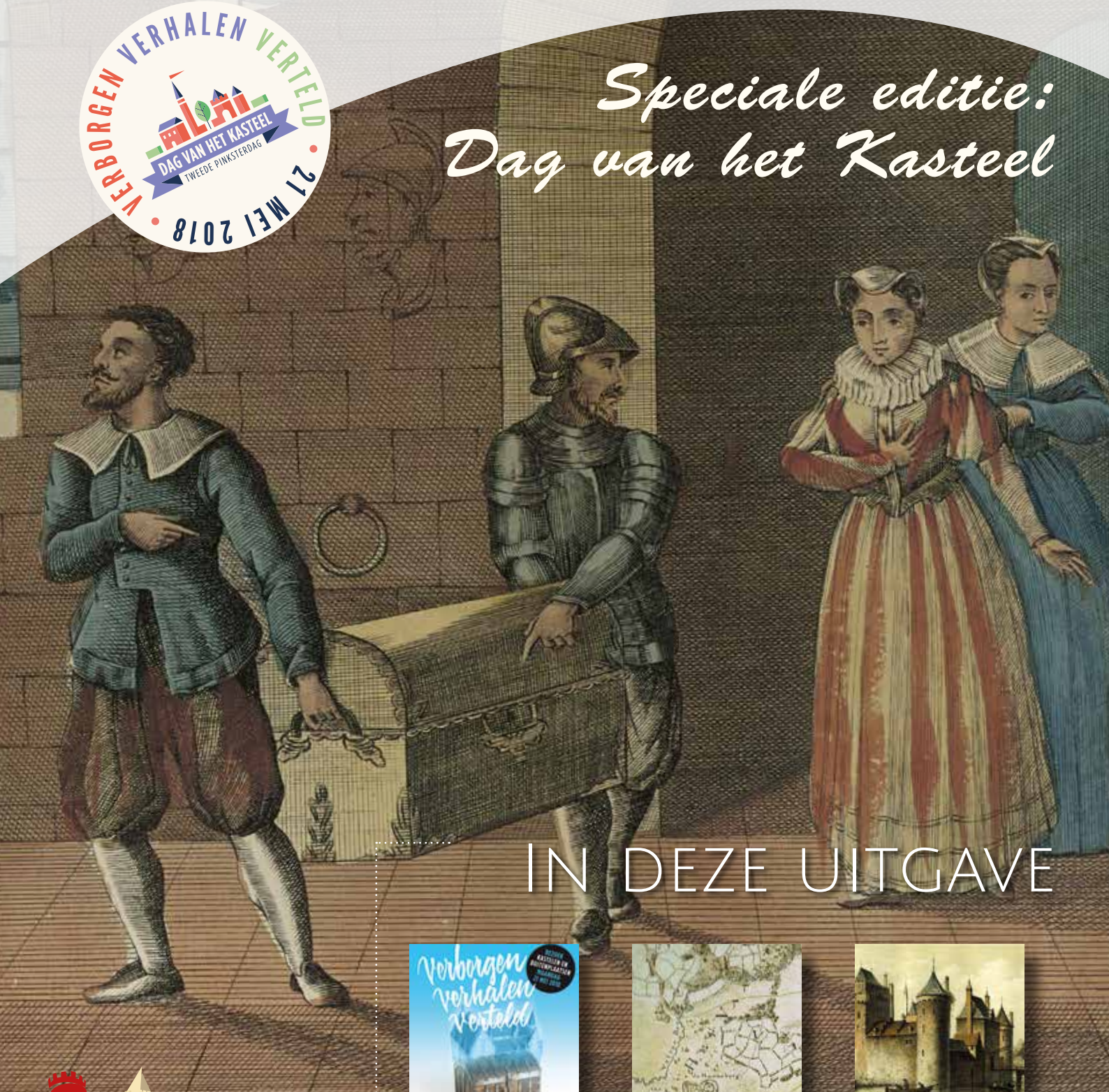

KASTEEL & BUITENPLAATS

APRIL 2018 | JAARGANG 20 | NR. 61

*Speciale editie:
Dag van het Kasteel*

IN DEZE UITGAVE

NKS
KENNISCENTRUM VOOR
KASTEEL EN BUITENPLAATS

VERBORGEN VERHALEN | DE HUNENBORG IN TWENTE | WAAROM
VERHALEN VERBORGEN BLIJVEN

LAATSTE NUMMER

VOL VERWACHTING

Iedere keer als er een nummer van 'Kasteel & Buitenplaats' op onze mat valt, scheur ik vol verwachting de verpakking eraf. Eerst blader ik er snel doorheen om te kijken welke onderwerpen er aan de orde komen. Om vervolgens op een rustig moment in de verhalen en beschrijvingen te duiken.

Helaas, beste lezers van 'Kasteel & Buitenplaats', dit is het laatste nummer! Dus dat moment zal zich niet meer voordoen. Als je over een langere periode naar ons tijdschrift kijkt, dan is te zien dat de redactie voortdurend met aanpassingen in vorm en inhoud bezig is geweest. Om steeds aan te sluiten bij de veranderingen in de omgeving van kasteel en buitenplaats en om de lezers het beste te bieden. De redactie en alle medewerkers van 'Kasteel & Buitenplaats' verdienen hulde voor hun inspanningen. Namens het bestuur van de Nederlandse Kastelenstichting dank ik hen allen hartelijk voor hun inzet om ons tijdschrift het lezen waard te houden.

Toch is het allerm minst een verdrietig feit. De reden om te stoppen ligt immers in het besluit van de besturen van de stichting Vrienden van Particuliere Historische Buitenplaatsen en de Nederlandse Kastelenstichting om gezamenlijk een blad uit te geven. Dat blad moet een platform bieden voor informatie en discussie over kastelen, buitenplaatsen en hun directe omgeving.

Wij hopen dat andere organisaties zich aangesproken voelen door de formule van het blad en zich zullen aansluiten bij de uitgave ervan. Om de boodschap over belang en betekenis van dit schitterende deel van ons cultureel erfgoed nog breder te verspreiden.

Ik ben ervan overtuigd dat het nieuwe tijdschrift aan mijn verwachtingen zal voldoen (ik heb een kijkje in de keuken gehad). Ik ga dus vol verwachting uitkijken naar de eerste keer dat het in de brievenbus valt. Ik hoop van harte dat u met ons tot de conclusie komt dat we een goede stap hebben gezet. En dat u ook steeds weer met plezier de verpakking zult openen, in de wetenschap dat u met uw donateurschap een bijdrage levert aan het behoud van kastelen en buitenplaatsen.

Chris Kalden

voorzitter Nederlandse Kastelenstichting

D o n a t u s

Dé kerken- en monumentenverzekeraar van Nederland

COLOFON

Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats en verschijnt 4 keer per jaar

REDACTIEADRES

Kasteel & Buitenplaats | Postbus 123 | 3960 BC Wijk bij Duurstede
0343-578995

Email: f.vogelzang@kastelen.nl

banknummer NKS NL24ABNA0470759267

ISSN: 2405-7231

Los nummer € 3,50 exclusief verzendkosten

REDACTIE

dr. Fred Vogelzang, ir. Rob Gruben, drs. Jacques Hendrickx en drs. Lucie Wessels

AAN DIT NUMMER WERKTEN VERDER MEE

Nora van Bracht MA, Janneke van Dijk MA, Chrissy Flohr BA,
ir. Rob Gruben, dr. ir. Taco Hermans, prof. dr. Yme Kuiper,
drs. Ben Olde Meierink, drs. Carla Oldenburger en dr. Fred Vogelzang

Volg ons ook op facebook:

<http://www.facebook.com/nkskasteelenbuitenplaats>

OMSLAG

De boekenkist waarin Hugo de Groot verstopt zit, wordt in Slot Loevestein naar de roeiboot gedragen, 1621, anoniem, ca. 1800-1850. Collectie Rijksmuseum Amsterdam

BASISONTWERP

ten Have creatieve communicatie, Zoelen

OPMAAK

NKS by GH

DRUK

GVO grafisch bedrijf B.V. Ponsen & Looijen te Ede. Oplage: 2000

DONATEUR WORDEN?

Meld u aan via www.kastelen.nl

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn. Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegestaan aan de begunstigers en relaties van de stichting. U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	2
DAG VAN HET KASTEEL 2018	3
DRIE KASTELN EN BUITENPLAATSEN GEVEN VERBORGEN VERHAAL PRIJS.	
BELEEF OP DE DAG VAN HET KASTEEL 2018 VERBORGEN VERHALEN	4
SPANNENDE KINDERVERHALEN IN GELDERSE KASTELN EN BUITENPLAATSEN	7
DE HUNENBORG IN TWENTE. EEN ARCHEOLOGISCH MONUMENT MET VERHALEN	10
COLUMN: HEEZE EN DE BADKUIP	15
COLUMN: EENMAAL ROMANTICUS, ALTIJD ROMANTICUS?	16
COLUMN: LEONORA VAN BARCHEM. EEN DROEVIGE LIEFDESGESCHIEDENIS	20
WAAROM VERHALEN VERBORGEN BLIJVEN. DE INVLOED VAN BRONNEN EN MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN OP ONZE KENNIS VAN KASTELN EN BUITENPLAATSEN	22
COLUMN: EEN PRAATJE BIJ EEN PLAATJE	27
BOEKEN	28

DAG VAN HET KASTEEL 2018

> **Janneke van Dijk**
Projectleider Dag van het Kasteel

Dat de verhalen over kastelen en buitenplaatsen talrijk zijn is niet verwonderlijk. Al eeuwenlang spreken deze monumenten tot de verbeelding, en het zijn bij uitstek plekken waar bijzondere verhalen ontstonden en nog altijd ontstaan. Dit jaar op de Dag van het Kasteel vertellen we deze verhalen, vooral de minder bekende. De verhalen van families die al generaties lang hun goed bewonen en beheren, de verhalen van bijzondere tuinen, speciale interieurstukken en grandioze vertrekken. Dit doen we omdat *Verborgenen Verhalen Verteld* het thema is van de Dag van het Kasteel dit jaar.

In het spotlight staat Gelderland. Op de website vindt u drone-filmpjes van verschillende Gelderse deelnemers. Het verhaal verbeeld vanuit de lucht. Negen Gelderse deelnemers doen mee met het verhalen-evenement. Schrijvers van het collectief *Schrijvers van de Ronde Tafel* schreven over deze negen historische huizen een kinderverhaal dat zomaar waargebeurd zou kunnen zijn. Op 21 mei lezen de schrijvers voor. De feestelijke opening – natuurlijk geheel in stijl met een verhaal – vindt plaats op Kasteel de Essenburgh, waar u vanaf 10.30 uur welkom bent. Overall in het land hebben we bijzondere verhalen opgehaald. In Overijssel kunt u fietsen langs nog bestaande havezaten afgewisseld met archeologische sites. Ook is er in deze provincie een *archeotrail* te volgen: een masterclass kastelenarcheologie door Ben Olde Meierink van de NKS en promovenda Diana Spiekhout. Volg deze deskundigen gedurende deze dag naar vier locaties, waaronder de Hunenburg en de Waardenborg, waarover ze u alles kunnen vertellen. Ook op andere plekken kunt u zomaar een verhalenverteller tegen het lijf lopen die u de geschiedenis in sleept.

Ons eigen verhaal is dat wij ons als Nederlandse Kastelenstichting al bijna vijfenzeventig jaar inzetten om kastelen en buitenplaatsen onder de aandacht te brengen en te houden bij zoveel mogelijk mensen. Al elf jaar is de Dag van het Kasteel ons grote publieksevenement. Wij organiseren deze dag omdat we het belangrijk vinden dat er minstens één dag in het jaar is waarin alle aandacht uitgaat naar kastelen en buitenplaatsen. Door de beleving die we bezoekers bieden, versterken we gezamenlijk het maatschappelijk draagvlak. Steeds meer kastelen en buitenplaatsen sluiten zich aan en openen op tweede pinksterdag

> FOTO ACHTERGROND: DE ESSENBURGH 1970, KLM AEROCARTO, COLLECTIE NKS. INZET RECHTS: POSTER VAN DE DAG VAN HET KASTEEL 2018

de poorten. Eigenaren, beheerders en vrijwilligers ontvangen u meer dan hartelijk. Zij leiden u rond, tonen de schatten in hun kastelen en vertellen de verhalen. We hebben dit jaar meer dan 130 deelnemers, allemaal met een geheel eigen karakter. Bijzonder is de groep particuliere huizen waarvan u op de Dag van het Kasteel de tuinen kunt bezoeken. Doorgaans zijn deze tuinen niet toegankelijk, maar op deze ene dag nodigen eigenaren u uit om een kijkje te komen nemen op deze levende landgoederen. Zij vertellen u over alle bijzondere kanten aan het leven op een buitenplaats: de ruimte en de rust, maar ook het onderhoud dat het met zich meebrengt.

Vraagt u ook aan de mensen die u tegenkomt naar hun verhaal. Rondleiders, beheerders, de tuinman, zij dompelen u onder in hun passie voor kastelen en buitenplaatsen.

Natuurlijk vernemen wij graag uw 'Dag van het Kasteel'-verhalen, in woord en beeld! Deze kunt u met ons delen via [facebook/dagvanhetkasteel](https://www.facebook.com/dagvanhetkasteel) – [twitter/DagvhKasteel](https://twitter.com/DagvhKasteel) – [instagram DagvhKasteel](https://www.instagram.com/DagvhKasteel). Gebruik daarbij hashtag [#2epinksterdagvanhetkasteel](https://twitter.com/hashtag/2epinksterdagvanhetkasteel).

Voor alle deelnemers en hun programma's:

www.dagvanhetkasteel.nl

Het Dag van het Kasteel-team wenst alle deelnemers en bezoekers een inspirerende dag toe. ■

BELEEF OP DE DAG VAN HET KASTEEL 2018 VERBORGEN VERHALEN

DRIE KASTELN EN BUITENPLAATSEN GEVEN VERBORGEN VERHAAL PRIJS

> **Chrissy Flohr**

Medewerker Marketing & Communicatie

Kastelen en buitenplaatsen zijn sporen uit het verleden. Ze zijn omringd door verhalen van vroeger en nu. De Nederlandse Kastelenstichting wil deze verhalen levend houden en doorgeven aan volgende generaties. Dit geldt voor roemrijke vertellingen maar ook voor kleine en onbekende verhalen over kastelen en buitenplaatsen. Het jaarthema van Dag van het Kasteel is daarom Verborgene Verhalen Verteld. Kasteel & Buitenplaats dook in de schat van vertellingen die achter de dikke kasteelmuren schuil gaat om verborgen verhalen uit kasteel Amerongen, huis Singraven en slot Loevestein te delen.

KASTEEL AMERONGEN

Drostestraat 20, 3958 BK Amerongen

0343 563 766

www.kasteelamerongen.nl

Kasteel Amerongen is oorspronkelijk in de dertiende eeuw gebouwd, maar werd in 1673 vrijwel tot de grond toe verwoest door de Fransen. Eind zeventiende eeuw werd Amerongen herbouwd in Hollands-classicistische stijl. Amerongen werd onder meer bewoond door de families Van Reede en Aldenburg Bentinck. In 1977 werd het kasteel met zijn tuinen door de erven van graaf Bentinck verkocht aan de Stichting Utrechtse Kastelen. Het kasteel werd voor publiek opengesteld en is sinds 1982 in het bezit van Stichting Kasteel Amerongen.

MARKANTE BEWONER OP KASTEEL AMERONGEN

Kasteel Amerongen kende aan het begin van de twintigste eeuw een markante bewoner die de protagonist is in dit verborgen verhaal. Het is bekend dat deze bewoner zijn laatste dagen doorbracht op huis Doorn, maar minder bekend is dat hij ook enige tijd op Amerongen verbleef.

Op 11 november 1918 arriveerde een bijzondere gast op kasteel Amerongen. Keizer Wilhelm II, de laatste Duitse keizer en koning van Pruisen, zag dat de oorlog waarin zijn land al sinds 1914 verwickeld was, niet goed zou aflopen. Hij zocht zijn toevlucht in het neutrale Nederland. Zijn keuze voor Amerongen heeft wellicht te maken met het feit dat de keizer, gastheer graaf Van Aldenburg Bentinck en de toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken lid waren van dezelfde ridderorde. De leden van deze Johanniter Orde waren verplicht om elkaar bij te staan in tijden van nood.

> LINKERPAGINA: KASTEEL AMERONGEN. FOTO COLLECTIE KASTEEL AMERONGEN. INZET KEIZER WILHELM II EN ZIJN GEVOLG. FOTO ??????????????????.
BOVEN: SINGRAVEN. FOTO PETER VAN DER WIELEN. INZET: WILLEM LAAN EN HARRY VAN MOL OP SAFARI. FOTO COLLECTIE LANDGOED SINGRAVEN

AANSLAG

Keizer Wilhelm II werd door de geallieerden beschouwd als een oorlogsmisdadiger. Er werd gevreesd voor een aanslag of een ontvoering. Hij werd daarom door de Nederlandse marechaussee bewaakt. Op 5 januari 1919 werd Amerongen bezocht door acht kolonels die dringend 'de keizer wilden spreken'. De bewaking sloeg echter alarm en de auto's werden omsingeld. 'Operatie Amerongen' was mislukt. Onder de kolonels bleken onder meer twee vermomde Amerikaanse officieren te zijn, die keizer Wilhelm II hadden willen kidnappen.

EINDE DUITSE KEIZERRIJK

Op 28 november 1918 ondertekende Wilhelm II op kasteel Amerongen zijn troonsafstand. Het bureau waarachter hij zat toen hij zijn handtekening zette, is tijdens de Dag van het Kasteel te bezichtigen. Evenals de Bentinck-kamer die normaal gesproken gesloten blijft voor publiek. Deze kamer behoorde tot de privévertrekken van keizer Wilhelm II en keizerin Auguste Victoria. Het keizerlijke echtpaar verbleef uiteindelijk anderhalf jaar op Amerongen.

BUITENLANDSE AVONTUREN UIT SINGRAVEN

Ook Singraven kende een bewoner wiens leven een bron is van verhalen. In 1915 kwam landgoed Singraven in bezit van Jan Adriaan Laan. Na zijn dood volgde zijn jongste zoon, mr. Willem Frederik Jan Laan, hem op en ging er wonen. In 1924 ging de avontuurlijke Willem Laan, vergezeld door zijn huisknecht Harry van Mol, op safari in Afrika. Dankzij deze Harry, die een uitgebreid dagboek bijhield, weten we alles over de buitenlandse avonturen van dit duo.

OP SAFARI

De reis van Willem Laan en Harry van Mol duurde enkele maanden. Per (Nijl)boot, auto en al lopend en fietsend doorkruisten ze Soedan, Oeganda, Congo, Rwanda, Burundi en Rhodesië (het huidige Zimbabwe) op weg naar Zuid-Afrika. De eerste safari

vond plaats in de buurt van de Oegandese grens en duurde acht dagen. De tocht voerde over de savanne en door een berglandschap. Het gezelschap van Willem Laan bestond uit ongeveer 70 mensen. Naast een professionele 'hunter', een kok en enkele persoonlijke bedienden waren maar liefst 60 dragers nodig. Deze zorgden voor de tenten, kisten met kleding, preparatiematerialen (voor het opzetten van het geschoten wild) en andere bagage.

WITTE NEUSHOORN

Tijdens de tweede safari in Oeganda schoot Willem Laan een witte neushoorn. Dit kostte hem zijn jachtvergunning. Het was namelijk illegaal om op witte neushoorns te jagen en Laan werd

LANDGOED SINGRAVEN

Molendijk 37, 591 PT Denekamp

0541-351906

www.singraven.nl

De eerste schriftelijke vermelding van havezate Singraven stamt uit 1381, maar vermoedelijk is de naam meer dan duizend jaar oud. Singraven is gesitueerd in een lus van de rivier de Dinkel in het Overijsselse Denekamp. In zijn lange geschiedenis is Singraven onder meer in bezit geweest van het Convent van Sint Franciscus in Oldenzaal en van de graven van Bentheim. Als gevolg van de Tachtigjarige Oorlog raakte Singraven in verval. Dankzij verbouwingen kwam het landgoed uiteindelijk weer tot bloei. In 1915 werd Singraven gekocht door Jan Adriaan Laan, bekend van de Rijstpellerij Hollandia uit de Zaanstreek. Tegenwoordig wordt het landgoed beheerd door de Stichting Edwina van Heek in Enschede. Toen de laatste bewoner, Willem Laan, in 1966 stierf, bleek dat hij de gehele inboedel inclusief de kunstcollectie had nagelaten aan deze stichting.

SLOT LOEVESTEIN

Loevestein 1, 5307 TG Poederloijen

0183 447 171

www.slotloevestein.nl

Slot Loevestein is gebouwd door ridder Dirk Loef van Horne in 1361. Destijds was deze plek in het rivierenlandschap, waar de Maas en Waal samenkomen, ideaal om tol te heffen. De 650-jarige geschiedenis van slot Loevestein kan onderverdeeld worden in drie periodes: de middeleeuwen, de staatsgevangenis en de Hollandse Waterlinie. De periode dat slot Loevestein dienst deed als staatsgevangenis geldt dankzij de opzienbarende ontsnapping van Hugo de Groot als het meest opvallende tijdvak.

vervolgd en veroordeeld. Hij moest een geldboete betalen en bovendien zijn jachtvergunning inleveren. Verder moest Laan de door Harry van Mol geprepareerde kop van de witte neushoorn afgeven.

Willem Laan kwam deze catastrofe dankzij diplomatieke bemiddeling van zijn broer Adriaan in Nederland weer te boven. Tegen betaling kreeg Laan zijn jachtvergunning terug.

OOG IN OOG MET EEN LEEUW

Een ander spannend moment voor Willem Laan en Harry van Mol vond plaats na een uitstapje naar een waterval. Op de terugweg stuitten ze op een leeuw. Door het geschreeuw van Harry ging de leeuw uiteindelijk op de vlucht. Tijdens de Dag van het Kasteel kunt u luisteren naar nog meer verhalen uit Singraven. Ook zijn enkele souvenirs van de safari bewaard gebleven.

DE AANGESCHOTEN PISPOT UIT SLOT LOEVESTEIN

Het bekendste verhaal uit slot Loevestein is ongetwijfeld de spectaculaire ontsnapping van Hugo de Groot. In 1621 vlucht hij in een boekenkist uit het kasteel en wijkt uit naar Frankrijk. Wie oog heeft voor kleine verhalen, ontdekt nog veel meer opmerkelijke geschiedenissen in slot Loevestein.

Om dit verhaal in te leiden eerst een korte toelichting op het onderwerp pispotten. Tot ver na de middeleeuwen gebruikte men overdag het gemak en 's nachts de pispot. Zo hoefde men niet in het duister uit bed om op een koud en donker gemak te zitten. De pispotten hadden een holle bodem om te voorkomen dat ze 's nachts of tijdens het opstaan werden omgeschoot. Het grootste gedeelte van de pispotten werd uit keramiek gefabriceerd. Deze gewone pispotten waren meestal ongeglazuurd en poreus zodat ze snel onfris roken. Rijke mensen konden zich tinnen exemplaren veroorloven, die veel makkelijker waren te reinigen. Bij slot Loevestein is een zestiende-eeuwse tinnen pispot in de gracht gevonden. De verfromfaaide pispot is niet alleen gebutst door het verblijf in de gracht, maar heeft ook twee zéér opmerkelijke gaten: hoogstwaarschijnlijk de inslag van een verdwaalde kogel. De aangeschoten pispot zou dus wel eens een stille getuige kunnen zijn van de schermutselingen tussen de Geuzen en de Spanjaarden aan het einde van de zestiende eeuw. Werd een soldaat die 'op zijn gemak zat' gestoord door een onverwachte aanval? Of werd de pispot gebruikt als alternatief voor een helm. Welk verborgen verhaal zou deze pispot ons nog meer kunnen vertellen? ■

KOM LUISTEREN NAAR VERBORGEN VERHALEN!

Op tweede pinksterdag (21 mei 2018) organiseert de Nederlandse Kastelenstichting voor de elfde keer de Dag van het Kasteel. Bezoek meer dan honderd kastelen en buitenplaatsen in Nederland, Vlaanderen en Duitsland. Beleef het thema Verborgen Verhalen Verteld overal op een unieke manier! Bekijk alle deelnemende kastelen en buitenplaatsen en hun programma's op www.dagvanhetkasteel.nl.

> SLOT LOEVESTEIN. FOTO ALBERT SPEELMAN.
INZET ONDER: WELK VERBORGEN VERHAAL
ZOU DEZE PISPOTTEN ONS NOG MEER
KUNNEN VERTELLEN? ILLUSTRATIE
DOOR PIETER VAN RIJ

SPANNENDE KINDERVERHALEN IN GELDERSE KASTELEN EN BUITENPLAATSSEN

> **Nora van Bracht**
Evenementmanager

In de provincie Gelderland wordt tijdens Dag van het Kasteel op 21 mei een bijzonder evenement georganiseerd. Negen Nederlandse schrijvers zijn uitgenodigd om een spannend verhaal te schrijven op basis van waargebeurde, historische gebeurtenissen op kastelen en buitenplaatsen. Tijdens de Dag van het Kasteel dragen de schrijvers hun verhalen voor op de locaties waar deze verhalen daadwerkelijk plaats hebben gevonden.

Kastelen en buitenplaatsen hebben duidelijk een rol gespeeld in de geschiedenis van Nederland, wat voer is voor avonturenromans. Dit kunnen grote, bekende verhalen zijn, zoals de bovengenoemde geschiedenissen, of juist kleinere, onbekende verhalen. Elk verhaal is onderdeel van het Nederlandse culturele erfgoed en het is belangrijk dat alle verhalen bewaard en doorgegeven worden.

Tijdens Dag van het Kasteel 2018 zal de nadruk liggen op deze kleinere, onbekende verhalen. Nederland telt bijna 1000 kastelen en buitenplaatsen, met ieder hun eigen anekdotes en geschiedenissen. Gelukkig zijn de verhalen over kastelen en buitenplaatsen vaak ook nog goed gedocumenteerd.

De schrijvers die deelnemen aan dit uitzonderlijke initiatief zijn Anneriek van Heugten, Peter Smit, Gerard Sonnemans, Martine Letterie, Ton van Reen, Agave Kruijsen, Suzanne Wouda en Lydia Rood. Ze zijn allen onderdeel van het collectief 'Schrijvers van de Ronde Tafel'. Zij halen elk een tot nu toe (relatief) onbekend verhaal uit het verleden naar boven, dat zich afspeelt op een van de kastelen en buitenplaatsen die deelnemen aan Dag van het Kasteel 2018. Iedere Schrijver van de Ronde Tafel begon met een bezoek aan zijn of haar kasteel en sprak daar met verschillende mensen over het leven en de belevenissen op deze plekken.

> SLOT BRONKHORST. TEKENING JAN DE BEIJER, GRAVURE HENDRIK SPILMAN
(UIT: HET VERHEERLYKT NEDERLAND, ISAAC TIRION, 1745/1774). COLLECTIE NKS

Op basis daarvan schreven ze hun kinderverhalen, die stoelen op historische gegevens en locaties. Die locaties worden bovendien nog steeds bewoond door particulieren, die soms zelfs nog een band hebben met de mensen uit het verhaal! De verhalen, die voordien onbekend bleven, worden nu op een spannende wijze verteld aan kinderen, ouders en grootouders. Wij mogen hiervan in dit artikel een tipje van de sluier oplichten.

HUIS IJSSELVLIEDT

Zo ligt nabij Zwolle het landgoed IJsselvliedt. Ongeveer 300 jaar geleden werd IJsselvliedt gesticht en sindsdien is het onder andere gebruikt als buitenhuis. De laatste bewoner van het huis, de graaf van Limburg Stirum, was enkele jaren de gouverneur-generaal in Nederlands-Indië. Na het overlijden van de graaf en zijn vrouw is het landgoed in 1955 ondergebracht in een stichting. Boerderij De Hoeve op Landgoed IJsselvliedt stond vroeger in de wijde omgeving bekend om zijn eendeneieren. Eendeneieren waren populair, omdat zij eerder in het jaar beschikbaar zijn dan

> LEES VERDER OP PAGINA 8

> HUIS EMPE. FOTO PETER VAN DER WIELEN

> KASTEEL VORDEN. DOOR H. HOTTERMAN. ANSICHT. COLLECTIE NKS

kippeneieren en ook nog eens groter van stuk zijn. Auteur Suzanne Wouda bezocht IJsselvliedt en sprak de huidige beheerder van het landgoed. Hij was daar ook als klein jongetje in de jaren vijftig al regelmatig te vinden en verdonkermaande ook een keer een stel eendeneieren. Op basis van deze persoonlijke anekdote heeft Suzanne Wouda haar bloedstollende verhaal geschreven over een jongetje dat eendeneieren steelt en wordt betrap door de enge beheerder, meneer Schrievers.

LANDGOED KLARENBEEK

Landgoed Klarenbeek is het decor van een ander meeslepend verhaal. Op het landgoed werd in de eerste helft van de negentiende eeuw een door water aangedreven molen ingericht. Die groeide later uit tot een sigarenkistjesfabriek. De familie Krepel, die er al vanaf de achttiende eeuw woont, bestiert het landgoed nog steeds. Tegenwoordig huist op landgoed Klarenbeek een deurenfabriek. Toen schrijfster Anneriek van Heugten met de familie Krepel sprak, kwamen verhalen naar boven over grootvader Krepel. Grootvader Krepel was een zuinig man en zorgde ervoor dat er geen stukje hout uit

de sigarenkistjesfabriek onbenut bleef. Op basis van deze anekdote schreef Anneriek van Heugten het verhaal over een jongetje dat in de sigarenkistjesfabriek werkte. Zijn taak was het opvegen van de houtkrullen in de fabriek. Het jongetje wilde echter zo ontzettend graag een konijnenhok hebben, dat hij stiekem stukjes hout uit de fabriek smokkelde, om zo zijn begeerde konijnhok te bouwen. Dit was natuurlijk ten strengste verboden en wat zou er gebeuren als hij zou worden betrap?

De ruïne van Bronkhorst bestaat heden ten dage uit een burchtheuvel, maar eeuwen geleden was het een imponerend kasteel.

> LANDGOED IJSSELVIEDT.
FOTO RCE

KASTEELRUÏNE BRONKHORST

Het was het stamslot van de heren van Bronkhorst en zij waren belangrijke, invloedrijke ridders. Het kasteel Bronkhorst was een ijzersterk slot met een zware ringmuur van wel zes meter hoog en een ophaalbrug. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd het kasteel belegerd en in de brand gestoken door de Spanjaarden. Helaas is er daardoor van dit roemruchte kasteel niet veel meer over. De heren van Bronkhorst waren machtige adel en bezaten meerdere landgoederen en huizen. Zo was er een heer van Bronkhorst die graag op bezoek ging bij zijn jachtslot te Eerbeek. Om daar te komen moest hij met een uitgebreide jachtstoet, bestaande uit vrienden, familie en personeel, de IJssel oversteken. Deze tochten duurden zeker een dag en werd te paard afgelegd. Gerard Sonnemans heeft op basis van deze traditie een spannend jeugdverhaal geschreven. In dit verhaal volgen we een jonge leerling jachtmeester die meeliep in de jachtstoet van de heer van Bronkhorst. Tijdens deze tocht komen zij een wild zwijn tegen en dat betekent niet veel goeds... ■

Al deze buitenplaatsen zijn op 21 mei tijdens de Dag van het Kasteel te bezoeken en dan worden ook de verhalen verteld op de locatie waar ze echt spelen.

Benieuwd naar de afloop van deze verhalen of naar de andere verhalen?

Kom dan op 21 mei naar één van de negen buitenplaatsen en luister mee!

De buitenplaatsen die meedoen aan deze unieke activiteiten zijn [Landgoed Klarenbeek](#), [huis Empe](#), [de kasteelruïne van Bronkhorst](#), [kasteel Vorden](#), [Landgoed 't Suderas](#), [Kasteel de Essenburg](#), [Landgoed IJsselvliedt](#), [Landgoed Zwaluwenburgh](#) en [huis Schouwenburgh](#).

Alle verhalen kunt u tevens lezen in de verhalenbundel die op het evenement en via de website te koop zal zijn. Voor meer informatie kunt u een kijkje nemen op de website: www.dagvanhetkasteel.nl

> HUIS KLARENBEEK.
FOTO ALBERT SPEELMAN

DE HUNENBORG IN TWENTE

EEN ARCHEOLOGISCH MONUMENT MET VERHALEN

> Ben Olde Meierink

Wetenschappelijk medewerker NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

Het thema van de Dag van het kasteel 2018, 'Verborgene Verhalen Verteld', is goed te verbinden met verdwenen kastelen, in het bijzonder met die waarvan delen in de vorm van wallen en grachten in het landschap aanwezig zijn. De bezoeker van archeologische kasteelsites vraagt zich altijd af: welk verhaal is aan deze plek verbonden? Hoe zag het verdwenen kasteel er uit, wie bouwde het en wie woonde er?

RINGWALBURG DE HUNENBORG

In Overijssel is een aantal van dit soort interessante archeologische sites aanwezig en te bezoeken. Een paar zijn recentelijk opgegraven en daarna voor het publiek meer zichtbaar gemaakt. Van andere kastelen waren in het landschap de grachten en wallen nog zichtbaar en die riepen al in de negentiende eeuw vragen op over de verschijningsvorm, de ouderdom en de mogelijke bewoners van de betreffende locatie. De omwonenden gaven de plekken ooit een naam en wegens gebrek aan duidelijke historische gegevens werden allerlei, vaak fantasievolle, verklaringen voor de zichtbare archeologische en landschappelijke verschijnselen geponeerd. Deze verklaringen werden steeds door boeren uit de omgeving doorverteld en kregen daardoor mythische proporties. Hoe oud deze verhalen precies zijn en of er een kern van waarheid in zit, is meestal niet meer vast te stellen. Tot de oudste vorm van kastelen in Nederland rekenen we de

> DE RINGWALBURCHT HUNENBORG OP DE ZEER GEDETAILLEERDE KAART UIT 1788 VAN J.H. HOTTINGER. AAN DE WESTKANT IS EEN DEEL VAN HET LAGE TERREIN AL ONTONGEN TOT WEILAND. NATIONAAL ARCHIEF OSK Y11

ringwalburgen: ronde of ovale terreinen, omgeven door een of meerdere wallen en grachten. Gebouwen die mogelijk binnen deze omwallingen lagen zijn al lang verdwenen. In Twente ligt een van de oudste van dit soort burgen van Nederland: de zogenoemde Hunenborg in het Voltherbroek, ten zuidoosten van Ootmarsum, direct ten noorden van het in de jaren tachtig van de negentiende eeuw gegraven kanaal Almelo-Nordhorn.¹ Zowel de aanleg van het kanaal als de moderne landbouw hebben de oorspronkelijke hydrologische omstandigheden gewijzigd. Het omringende gebied is namelijk op het ogenblik veel droger dan oorspronkelijk, maar de Hunenborg was, evenals de bij Almelo gelegen Schuilenborg, een zeldzaam voorbeeld van een in een moeras gelegen burg.² De Schuilenborg was een landsheerlijke burg van de bisschop van Utrecht en werd in 1123, getuige een middeleeuwse kroniek, tevergeefs belegerd. Tevergeefs, omdat het kasteel in een groot moeras was gelegen en daardoor niet

¹ Gemeente Dinkelland, Coördinaten 260.16 / 489.76

² Zie voor de Hunenborg en andere walburchten: H.L. Janssen, 'Tussen woning en versterking, Het kasteel in de Middeleeuwen', in: H.L. Janssen, J.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink, *Duizend Jaar Kastelen in Nederland Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996), p. 15-111, met name p. 9

> GEZICHT VAN UIT HET NOORDOOSTEN VAN DE HOGE HUNENBORG MET IN HET MIDDEN DE GRACHT EN AAN WEERSZIJDEN WALLEN.
FOTO NKS 2018

kon worden veroverd.³ Dit soort moerasburchten treffen we vaker aan in met name Oost-Duitsland en Polen, maar nauwelijks in Nederland of Noordwest Duitsland.

JACOB VAN LENNEP

De Hunenborg is in Nederland vooral bekend geworden door Jacob van Lennep, de auteur van historische romans die in het begin van de jaren veertig van de negentiende eeuw een kort verhaal getiteld 'De Hunenborg in Volte' schreef.⁴ Om een beeld te geven van de sfeer die Van Lennep bij zijn lezers wilde oproepen, citeren we hier het begin van het verhaal:

'[...] Het was avond. De uitgestrekte heide, kort te voren nog door de laatste zonnestralen met een gloeiende bruinen tint gekleurd, vertoonde niets meer dan een vale, sombere oppervlakte. De rozevervi-gewolkjes, die hier en daar aan het zwerk dreven, trokken zich aan den westelijken gezichtseinder te zamen, als om der ondergaande zon tot rustbed en dekkleed te verstrekken. De wind was gaan liggen: een doodsche stilte heerschte langs de vlakte, alleen nu en dan gestoord door het dof gebulk eener koe, die later dan gewoonlijk naar stal gedreven werd, of door het verwijderd geblaf van een onrustigen hofhond. Hij, die op dat tijdstip een dier heuvels beklommen had, welke het bijgeloof als de woonplaatsen der nachtgeesten en Witte Wijven beschouwde, en die van daar den blik in het rond had laten gaan, zou allicht gewaand hebben, zich in een vergeten en onbewoonde streek te bevinden, had niet aan de eene zijde de kapel van Ootmarsum, wier dak zich even boven de hoogen onderscheiden liet, en aan de andere zijde de kerktoeren van Oldenzaal, die uitstak boven het donkere bosch, de nabijheid van twee kerspelen verkondigd. De vlakte tusschen die beide plaatsen had voor 't overige aan zijn beschouwing niet veel anders opgeleverd dan heide en moeras, slechts hier en daar afgebroken door kleine oneffenheden in den grond of door boschjes, achter welke de landweg, gelijk een witachtigen slang over de heide kronkelende zich nu en dan verloor. Intusschen, indien hij den blik had geslagen naar de zoogenaamde Volter Broek, even moerassig als tegenwoordig, en wel naar dat gedeelte, waar men een verhevenheid ontdekte, wier vorm het raadselachtig maakte, of zij een heuvel dan wel een buurschap of een vesting ware, dan had hij een ruiter kunnen in 't oog krijgen, die op een vluggen draf over de vlakte kwam aangereden; en had hij dien bespeurd, hij ware wellicht op de vlucht getogen met de overtuiging, eene dier verschijningen te

hebben gezien, welke toen (en zelfs nog in onze meer verlichte eeuw) onder de benamingen van: den wilden jager, het spookend veulen zonder kop, bij de landlieden bekend waren.'

Van Lennep verhaalt over gevluchte heidense krijgers, die in de walburg in het moeras van Volthe na een verloren veldslag tegen de Duitse keizer hun toevlucht hadden gezocht. Hun leider Arpad, prins der Madscharen, kreeg warme belangstelling voor Bertha, een vondeling, die als dochter van de tot het christendom bekeerde boer van het nabij gelegen erve Scholte Linde opgroeide. Maar Bertha was voorbestemd om te trouwen met Wender, de zoon van de boer. Deze zoon was niet gediend van de belangstelling voor zijn toekomstige bruid en zocht Arpad op de Hunenborg op. Arpad was van mening dat Bertha hem trouwbeloften had gedaan. Om zijn goede bedoelingen te tonen wilde Arpad de boerenzoon zijn hand geven, maar deze stak hem het braadspit toe. Arpad ontstak in woede en achtervolgde de vluchtende boerenzoon tot de Scholte Linde. De zoon kon nog net op tijd de staldeuren dicht gooien, zodat de speer die Arpad hem nawierp, in het midden van de stiepel van de deur bleef steken.

EEN ZOEKTOCHT NAAR DE BRON

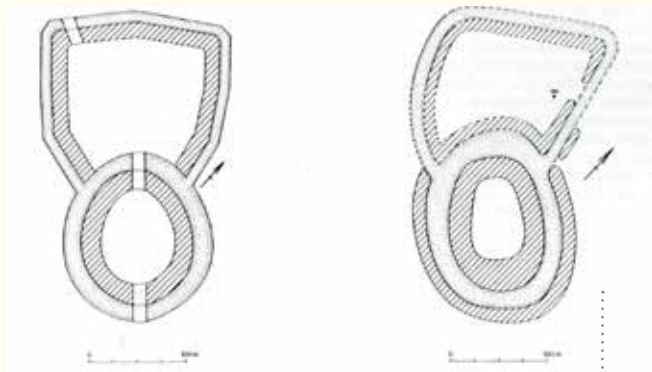
Van Lenneps verhaal uit 1842 vormde de basis van de door toneelschrijver Fiore delle Neve in 1887 geschreven opera *König Arpad. Romantische Oper in drei Akten*.⁵ Het volgende jaar werd deze opera meerdere malen door het gezelschap van de Hoogduitse Opera in Rotterdam opgevoerd. Het is intrigerend op zoek te gaan naar de bronnen van Van Lenneps verhaal. Hoewel Jacob van Lennep als Leidse student in 1823 samen met zijn vriend Dirk van Hogendorp op zijn voettocht door Nederland Ootmarsum en Oldenzaal aandeed, heeft hij de Hunenborg nooit bezocht. Hij liet zich voor zijn verhaal inspireren door artikelen die J. Weeling en J. Helderman in de tweede helft van de jaren dertig van de negentiende eeuw publiceerden in de toentertijd in Deventer uitgegeven *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*.⁶

³ H. van Rij, *Een verhaal over Groningen, Drente, Coevorden en allerlei andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen: Quedam narracio de Groninghe* (Hilversum 1989), p. 5

⁴ In zijn in 1842 verschenen derde deel van de reeks *Onze Voorouders*

⁵ Een exemplaar in de Library of Congress, Washington. Pseudoniem van de Nederlander mr. M. G.L. van Loghem

⁶ J. Weeling, 'De Hunnenborg in Volte', in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 2 (1836), p. 1-50; J. Helderman, 'Nog iets over de Hunnenborg in Volte', in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 3 (1837), p. 218-227

> PLATTEGROND VAN DE HOGE EN LAGE HUNENBORG IN 1978 (UIT GEOGRAFISCH TIJDSCHRIFT 1978, P. 397)

> GEZICHT VAN UIT HET NOORDOOSTEN VAN DE HOGE HUNENBORG MET IN HET MIDDEN DE GRACHT EN AAN WEERSZIJDEN WALLEN. FOTO NKS 2018

Weeling, die rector was van het Oldenzaalse gymnasium, had uitgebreid over de bijzondere oudheidkundige waarde van de Hunenborg geschreven, op basis van verhalen van boeren van het buurtschap Volte. Eén verhaal wilde dat op de Hunenborg zogenoemde Hunen, die de boeren als een 'wild volk' omschreven, hadden gewoond, een ander dat er ooit een heidense keizer had gewoond of verbleven. Er zou zelfs een 'zilveren straat' van de Hunenborg naar Ootmarsum hebben gelopen.⁷ Weeling hoorde er ook het verhaal van een boerenzoon van de nabijgelegen Scholte Linde, die een bijzondere ontmoeting met de Hunen zou hebben gehad. Deze laatste ontmoeting werd het centrale thema van het romantische verhaal van Jacob van Lennep. Weeling concentreerde zich op de naam Hunen en vroeg zich af of dit volk dat in de vijfde eeuw Midden-Europa teisterde, ooit in Twente kon zijn geweest. Na een wijldopige verklaring concludeerde hij dat zoiets zeker niet het geval kon zijn geweest. Daarom vroeg hij zich af of de Hunenborg soms in verband te brengen was met de Magyaren. Deze werden ook wel de pseudo-Hunnen genoemd. Dit uit Azië komende ruitervolk had in de negende eeuw, vier eeuwen later dan de Hunnen, in Midden-Europa dood en verderf gezaaid. Na in 933 te zijn verslagen door de Duitse keizer, trokken zij zich terug in het huidige Hongarije.

Ook Weelings plaatsgenoot J. Helderma meende dat de Hunenborg met een deel van de verslagen Magyaren in verband gebracht moest worden. Hij had bij boeren in Volthe en de aangrenzende buurtschap Beuningen nog veel meer volksverhalen opgetekend, zoals over vrouwen die het behekste vee van de boeren in de omgeving konden genezen en na de genezing via de schoorsteen verdwenen. Dergelijke elementen vond men in Twente ook in de verhalen over de zogenoemde witte wieven. Het ontstaan van de sagen rond de Hunenborg heeft waarschijnlijk te maken met het gegeven dat de omwonenden maar al te graag een verklaring zochten voor deze indrukwekkende omgrachte walconstructies in het afgelegen deel van hun buurtschap. De naam Hunenborg zelf duikt pas een halve eeuw eerder voor het eerst in de schriftelijke bronnen op en wel op de zeer gedetailleerde militaire kaart die de Zwitserse cartograaf Johann Hottinger omstreeks 1788 in opdracht van de Raad van State maakte van Twente. Op de kaart wordt niet alleen de walburg met zijn hoofd- en voorburcht opvallend nauwkeurig weergegeven, maar daarbij ook de naam *De Hunneborg* vermeld (zie kaart op p. 10). Een eeuw eerder lijkt deze naam nog niet algemeen in gebruik,

want de bekende in 1600 in Bentheim geboren oudheidkundige Johan Picardt gebruikt deze naam nog niet. Picardt, die predikant was in Coevorden, was zeer geïnteresseerd in de archeologie van Oost-Nederland en in het bijzonder in grafheuvels en hunebedden. In zijn in 1660 gepubliceerde boek over de 'vergeetene en verborgene Antiquiteiten' gaat hij ondermeer in op de oorsprong van de namen IJssel en Salland. Ze waren volgens hem afgeleid van het woord Sala of Zaal, een publieke audiëntieruimte. Naar aanleiding van de resten van een dergelijke Saal in Emmen vermeldt hij een 'Sael gelegen tusschen Oldensael en Oedtmarschen, in de Boerschap Voltelen [...] dat nu gantschelijk verwildert en verdestruert is [...]'.⁹ Het is opvallend dat Picardt de naam Hunenborg niet vermeldt, terwijl hij de Hunnen wel behandelt in zijn boek. Door Helderma werd in 1837 voor het eerst een uitgebreide terreinbeschrijving van de Hunenborg gepubliceerd.¹⁰ Hij weet ook te vermelden dat veertig jaar eerder een boer uit de omgeving de laatste wagens met natuursteen had afgevoerd.¹¹

DE HUNENBORG NADER BEKEKEN

De hoofdburcht van het kasteel noemden de boeren de Grote of Hoge Hunenborg. Het betreft een ovaal terrein, binnenwerks ongeveer 135 bij 95 meter, door een hoge wal en een brede gracht omgeven en bovendien door een tweede lagere wal aan de buitenzijde van de gracht beschermd. Aan de noordwestzijde bevindt zich een grotendeels geëgaliseerde, trapeziumvormige voorburcht, die de Lage Hunenborg werd genoemd. Aan de noordzijde werd binnen de wal in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw de nog bestaande boerderij gebouwd en het terrein ontgonnen. Uit een waterput bij de boerderij kwamen in 1973 scherven van onder andere kogelpotten tevoorschijn, die er op wijzen dat deze Lage Hunenborg in de middeleeuwen bewoond werd.

De Hunenborg werd niet, zoals gebruikelijk, aan een rivier of belangrijke weg aangelegd, maar relatief eenzaam in het midden van een moeras, het Voltherbroek, en was, vóór het graven van het huidige kanaal, 's winters en ook vaak 's zomers ontoegankelijk. Slechts door middel van een verhoogd dijkje, waarvan het tracé recentelijk is teruggevonden, was het terrein vanuit het zuiden toegankelijk. Daarnaast wordt door Weeling en Helderma melding gemaakt van een legende van een 'zilveren straat' waarover de bewoners van de Hunenborg zilver ruilden met de bewoners van Ootmarsum. Er werd daarom een relatie verondersteld met de stichting van de stad Ootmarsum. Dit lijkt onwaarschijnlijk, omdat deze stad pas in het begin van de veertiende eeuw stadsrechten kreeg.

Naar aanleiding van de artikelen van Weeling en Helderma bezocht de Leidse archeoloog J.F. Janssen in 1846 samen met de

7 J. Weeling, 'De Hunenborg in Volte', in: *Overijsselsch Almanak voor Oudheid en Letteren*, 2 (1836) p. 7.

8 H. J. Versfelt, *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland 1773-1794* (Groningen 2003), p. 55.

9 J. Picardt, *Korte beschrijvinge van eenige Vergeetene en Verborgene Antiquiteiten der Provintien en Landen gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe* (Amsterdam 1660), p. 81.

10 Helderma 1837.

11 Het terrein behoorde volgens het oudste kadaster in 1832 tot de nog onverdeelde woestende gronden van de Marke Volthe.

Weerselose predikant J.H. Stork de Hunenborg. Janssen maakte een terreinbeschrijving, maar stelde een opgraving nog even uit. Deze opgraving en een opmeting van het monument zouden in 1847 in opdracht van J. Wilmink, de toenmalige burgemeester van Weerselo, worden uitgevoerd. Er werd volgens het verslag bouw materiaal in de vorm van Bentheimer zandsteen, veldkeien, oersteen (ijzeroer) en tufsteen aangetroffen, maar baksteen werd niet gevonden. Door Wilmink werd een plattegrond gemaakt.¹² In het begin van de twintigste eeuw werd de Hunenborg aangekocht door het bestuur van de Vereniging Oudheidkamer Twente, om de door ontginningen bedreigde locatie voor de toekomst te bewaren. In de zomer van 1916 zouden op haar verzoek door de bekende Leidse prehistoricus dr. Jan Hendrik Holwerda in de Hunenborg opgravingen plaats vinden. Er werden tegen de oostelijke wal zware zandstenen funderingen aangetroffen van een rechthoekig gebouw van 16,8 x 12,7 meter, met drie aanbouwen die lichter waren gefundeerd. Het kan de fundering zijn van een forse toren, een zogenaemde Grote Toren of donjon. Elders op het terrein werden resten van houten gebouwen aangetroffen. Er werd betrekkelijk weinig aardewerk gevonden, zodat een goede datering van de Hunenborg niet mogelijk was.

LANDSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Met de toenmalige beperkte onderzoeksmethoden kon geen antwoord worden gegeven op vragen als: wanneer is het complex gebouwd, tot hoe lang heeft het gefunctioneerd, door wie is de Hunenborg gebouwd en waarom juist op deze afgelegen plaats waar het leven 's zomers door de vele muggen niet aangenam zal zijn geweest? Daardoor rijst eveneens de vraag: hoe zag het landschap er in de tijd van ontstaan uit? In 1978 werd

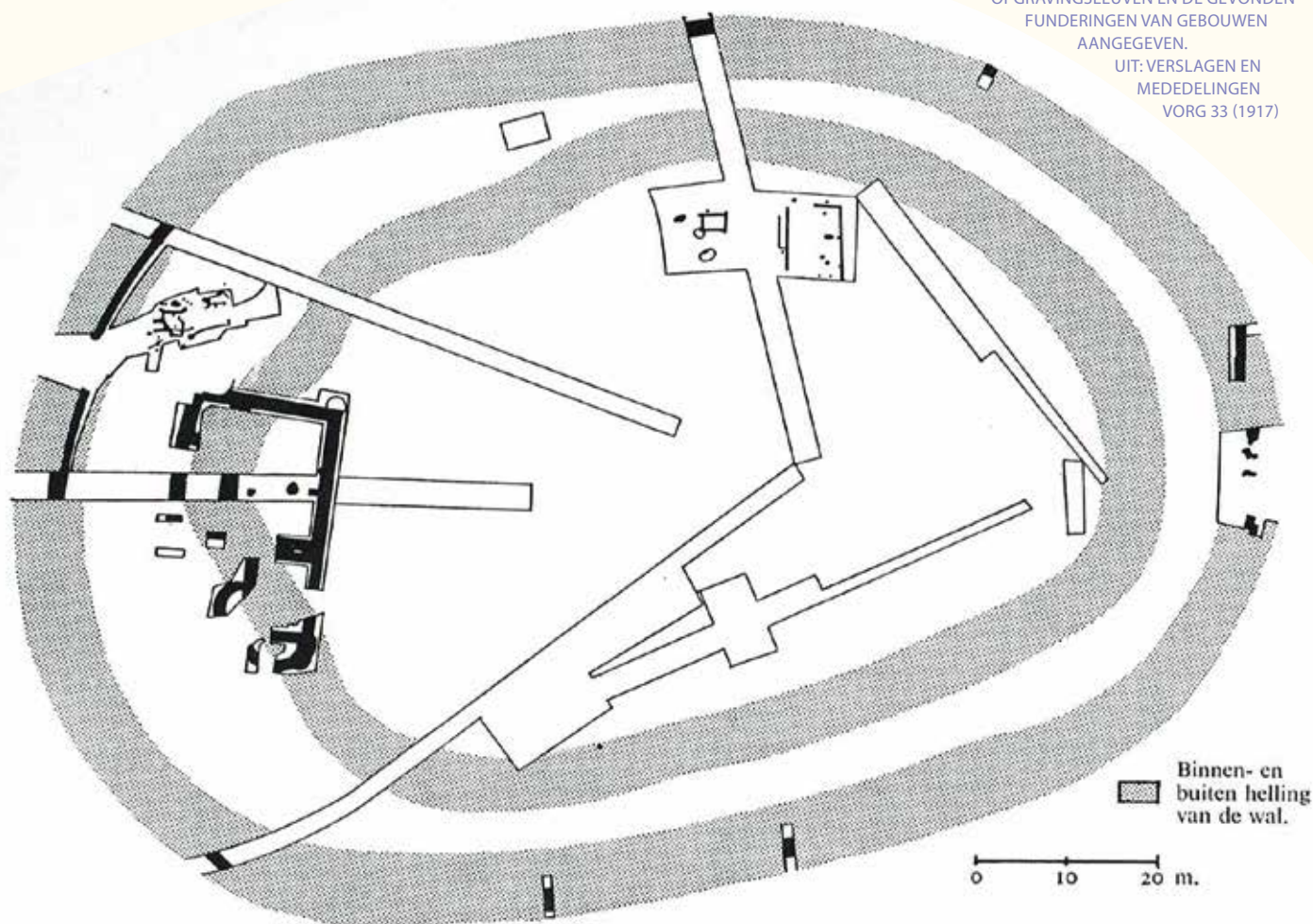
door de toenmalige provinciaal archeoloog A.J. Verlinde, samen met geograaf R.A. van Zuidam, een nieuw onderzoek uitgevoerd naar de Hunenborg.¹³ Hun opvallend conclusie op basis van luchtfotointerpretatie was dat de Hunenborg niet in een moeras, maar in een oude bocht van de Dinkel heeft gelegen en zowel over water als over land bereikbaar was. Ze kwamen bovendien tot de ontdekking dat de burg niet uit de tiende eeuw dateerde, maar pas uit de twaalfde en derhalve een rol zou moeten hebben gespeeld als bisschoppelijk kasteel. Bij het opschonen van de grachten in het midden van de jaren negentig van de twintigste eeuw werd een dam in de gracht gevonden, waarin veldkeien en secundair gebruikte planken waren opgenomen. Deze dam zou met de sloop van de Hunenborg kunnen samenhangen. Het hout van de planken kon dendrochronologisch worden gedateerd en stamt uit het midden van de twaalfde eeuw. Het hergebruikte hout zou afkomstig kunnen zijn van eerdere bouwactiviteiten op de burg.¹⁴

NIEUW INTERDISCIPLINAIR ONDERZOEK

In de loop van de twintigste eeuw raakte het archeologisch monument de Hoge Hunenborg geheel begroeid. Men realiseerde zich dat in de toekomst de wortels van de steeds groter worden de bomen het archeologische bodemarchief zouden vernietigen. Tegelijk ontstond aan de Universiteit van Groningen de behoefte

- ¹² Anoniem, 'De Hunenborg', in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 14 (1848), p. 203-204 met plattegrond. Of de in 1880 door de Oldenzaler Weitzel aan het Museum van Oudheden in Leiden geschonken archeologische voorwerpen, gevonden op de Hunenborg waaronder een zwaard, toen opgegraven zijn, is niet bekend. Zie *Tubantia* 11 september 1880
- ¹³ A.D. Verlinde en R.A. van Zuidam met medewerking van T. Bruins, 'De Huneborg bij Ootmarsum, een vroegere bisschoppelijke burcht aan een voormalige Dinkelloop', *Geografisch Tijdschrift Nieuwe Reeks* xii (1978), p. 396-405
- ¹⁴ A.D. Verlinde, 'Archeologische Kroniek van Overijssel van 1994', in: *Overijsselse Historische Bijdragen* 1995

> OP DEZE PLATTEGROND VAN DE OMWALDE HOGE HUNENBORG HEEFT J.H. HOLWERDA ZIJN OPGRAVINGSLEUVEN EN DE GEVONDEN FUNDERINGEN VAN GEBOUWEN AANGEGEVEN. UIT: VERSLAGEN EN MEDEDELINGEN VORG 33 (1917)

> LEES VERDER OP PAGINA 14

om met een nieuw interdisciplinair archeologisch onderzoek op basis van de modernste onderzoeksmethoden de resultaten van Holwerda en Verlinde c.s. opnieuw te interpreteren.¹⁵ Er werd een uitgebreid plan opgesteld voor herstel van het monument. Na een non-destructief weerstandsonderzoek in de winter van 2016 kon in juli door de archeologen van RAAP een van de oude opgravingsleuven opnieuw worden onderzocht. Er werd intensief samengewerkt met twee jonge Groningse promovendi van de afdeling Landschapsgeschiedenis: de archeologe en landschapshistorica Diana Spiekhout, die bij de afdeling Landschapsgeschiedenis een promotie-onderzoek doet naar de relatie kastelen en landschap in het middeleeuwse Oversticht, en Harm Smeenges, die een interdisciplinair fysisch-geografische en bodemkundig promotie-onderzoek doet naar de ontwikkeling van het landschap in Noord-oost-Twente, waarin de Hunenborg en omgeving een belangrijke rol speelt.

Er werden veel bodemonsters genomen, afkomstig uit de verre omgeving van de Hunenborg. Deze zijn inmiddels in laboratoria in binnen- en buitenland onderzocht. Daarnaast werden de zeer schaarse historische bronnen opnieuw bestudeerd en de uitkomsten vergeleken met de geschiedenis van andere vroege kastelen in het Oversticht.

Uit het archeologische onderzoek werd duidelijk dat de Hunenborg al uit de tweede helft van de elfde eeuw moet dateren en iets ouder is dan door Verlinde en Van Zuidam in 1978 werd aangenomen. In het midden van de twaalfde eeuw hadden blijkbaar bouwactiviteiten plaatsgevonden. Mogelijk waren toen houten gebouwen door stenen vervangen, zoals uit de opgraving duidelijk was geworden. Maar hoe lang had het kasteel gefunctioneerd? Weliswaar waren er weinig scherven van na 1200 aangetroffen, maar de vermelding van Helderman dat er baksteen was aangetroffen kon betekenen dat nog na 1200 bouwactiviteiten

op de Hunenborg moeten hebben plaats gevonden. Baksteen als bouw materiaal deed namelijk pas na 1200 zijn intrede in Oost-Nederland.¹⁶ Het nieuwe archiefonderzoek leverde minder op. Weliswaar is het bewaard gebleven schriftelijk materiaal van voor 1250 in Oost-Nederland zeer schaars, maar dat er in deze schaarse oorkonden en kronieken geen enkele aanwijzing is voor een bestaan van een al dan niet bisschoppelijk kasteel de Hunenborg blijft opmerkelijk. Nog dit jaar verschijnen zowel het rapport van het archeologische onderzoek uit 2016 als de beide Groningse dissertaties, waardoor we veel meer zullen weten over de raadselachtige Hunenborg.¹⁷

SLOT

Inmiddels heeft Landschap Overijssel de gehele Hoge Hunenborg van bomen en struiken ontdaan, zodat de wortels de archeologische resten niet verder kunnen verstoren. Hiermee wordt niet alleen de toestand van honderd jaar geleden, maar waarschijnlijk zelfs de oorspronkelijke middeleeuwse situatie meer benaderd. Terwijl op de Lage Hunenborg een modern landbouwbedrijf steeds uitgebreid wordt, kan op de Hoge Hunenborg de bezoeker terugdenken aan de hoge middeleeuwen en zich afvragen hoe het elite-leven temidden van een moerasgebied moet zijn geweest. ■

> DE OPGRAVINGSSLEUF UIT 2016 OP DE HOGE HUNENBORG. DE BOMEN VORMEN EEN BEDREIGING VOOR DE ARCHEOLOGISCHE SPOREN

15 D. Spiekhout en H. Smeenge, 'De Hunenborg: een bijzondere tweeledige in Volthe', *Jaarboek Twente 2015*, p. 96-107

16 Helderman 1837

17 Helaas kon niet iedereen wachten op de resultaten. In het tijdschrift *t'Inschrien* verschijnt nu een reeks artikelen over de Hunenborg, die aan de resultaten van het grote interdisciplinaire onderzoek voorbijgaan en waarvan de eerste aflevering vooral berust op selectief en onjuist gebruik van historische bronnen

HEEZE EN DE BADKUIP

> **Rob Gruben**

Rob Gruben is eigenaar van BAAC bv

Een lekker ontspannen doucheje op z'n tijd, dat kan iedereen wel waarderen. In de middeleeuwen sprak men van een stortbad, maar dat klinkt minder aangenaam, omdat wij dat tegenwoordig associëren met koud water. Een prachtig laatnegentiende-eeuws exemplaar van een warme douche - gemaakt uit een frame van bamboe en integraal verplaatsbaar - trof ik in 2011 aan in het Engelse landhuis Calke Abbey. Dat is trouwens sowieso de moeite van bezichtiging waard, omdat men er de situatie heeft geconsolideerd van het moment in 1880 waarop de familie in verband met onderhoudskosten driekwart van het kasteel afsloot en simpelweg liet verkommeren. Vergane glorie van de hoogste orde! Ongerepte geschiedenis zonder museale opsmuk. Dat kan alleen in Engeland.

Mag de douche een latere en effectieve vinding zijn, het bad is natuurlijk al eeuwenoud. In 1554 is er al sprake van een 'badstove' op de kastelen Bronkhorst en Eerbeek. Maar dat is nog niet eens de vroegste vermelding, want al in 1528 wordt er in de rekeningen van kasteel Duurstede een met koper bekleed bad genoemd. Het water ervan werd verwarmd door een bijbehorende kacheloven. Toch worden pas vanaf de achttiende eeuw de vermeldingen van badkamers of -kuipen in kastelen en landhuizen talrijker. Die spaarzame toepassing had alles te maken met de complicaties die de aanleg van een bad met zich meebracht. Bedenkt u maar: er moesten aan- en afvoerleidingen voor het water worden aangelegd, alsmede een deugdelijke riolering. Verder moest er natuurlijk een 'installatie' zijn voor het verwarmen van het water, als men tenminste niet met emmers of kuipen vol heet water heen en weer wilde lopen. Zo'n installatie was bijvoorbeeld de kacheloven van kasteel Duurstede. Verder moest het bad, dat in die vroege tijd zonder uitzondering was uitgevoerd in (natuur)steen, goed worden gefundeerd, want de lichtste verzakking zou al meteen het risico van een scheur en dus een lek met zich meebrengen. Om de kou van het in de vloer verzonken stenen (soms betegelde) bad tegen te gaan, werd er in kasteel de Wildenborch te Vorden een op maat gemaakte houten binnenkuip aangebracht. Het hout voelde aangenaam warm. Daarom paste men dat ook toe als zitting in middeleeuwse kas-

teelprivaten. Vandaar nog onze uitdrukking 'over de balk gooien'. Uitdrukking in dit geval letterlijk op te vatten! Zeer waarschijnlijk is de badkuip met houten binnenbekleding in de Wildenborch aangelegd in opdracht van Damiaan Hugo Staring (1736-1783), de vader van de beroemde dichter, die het huis in 1780 had verworven en niet lang daarna woonvleugels liet toevoegen. Eén daarvan werd dus voorzien van een verzonken badkuip. Pas aan het einde van de achttiende eeuw duiken de eerste vermeldingen op van baden in rijke patriciërshuizen in stedelijke context. Zonder twijfel de meest bekende badkuip vinden we op kasteel Heeze. Daar werd hij in 1797 aangelegd in opdracht van Johanna van Westrenen (1776-1862). Guus Braun meldde mij dat zij een zeer kunstzinnige en kunstminnende vrouw was, die van luxe en weelde hield, en die nog veel meer verfraaiingen in het kasteel liet aanbrengen. Het verhaal gaat dat zij geïnspireerd werd door gelijksoortige baden in Pompeï, de stad die in die tijd werd opgegraven en die ze mogelijk tijdens haar Grand Tour heeft bezocht. Eloy Koldewij vermoedt in zijn artikel 'Vorstelijk baden' uit 2015 (in het tijdschrift *Arcadië*) daarentegen dat het bad geïnspireerd is door een exemplaar op het Duitse Schloß Schwetzingen in Baden-Württemberg. Hoe het ook zij, het bracht in die dagen veel tongen en pennen in beweging. Eén predikant verklaarde ten aanzien van het bad zelfs het 'geen wonder te achten, het land zo veranderd te zien in onrust en tegenspoed, als getrouwde vrouwen dergelijke hemeltergende zonden bedrijven'. Te Heeze was men er zich overigens zeer bewust van wat de aanleg van een dergelijke moderniteit met zich meebracht. Zo liet men het sleutelgatvormige bad aanleggen op de begane grond: veel makkelijker voor het benodigde leidingwerk en het aanbrengen van een zware fundering. De bodem werd uitgevoerd in blauwe Belgische hardsteen, de bakstenen wanden werden bekleed met tadelakt, een Marokkaans type stucwerk. De aanvoer van het water (uit de nabij gelegen rivier de Aa) geschiedde door een pomp in een naastgelegen kamer. De afvoer loosde rechtstreeks op de kasteelgracht. Om het bad ongezien te bereiken vanuit de slaapkamers op de eerste verdieping, werd een speciale trap gebouwd. Het mag duidelijk zijn: een dergelijke schrobbeurt moest je in die dagen echt wel plannen! ■

EENMAAL ROMANTICUS, ALTIJD ROMANTICUS?

> Yme Kulper
Emeritus hoogleraar RU Groningen

In de negentiende eeuw ging de Romantiek haar vleugels uitslaan in Nederland. Alhoewel. Toen ik nog student was kregen we vaak te horen dat de Romantiek Nederland had overgeslagen. Zijn 'wij' te nuchter voor én te veel koopman, zo beweerde men toen. Bovendien, wat heb je aan zo'n containerbegrip? – niks toch. Beste mensen, wat een onzin. Tegenwoordig zijn kunsthistorici en literatuurhistorici het over één ding helemaal eens: de Romantiek sloeg wel degelijk aan in Nederland. De literatuurhistorica Marita Mathijssen, groot kenner van de negentiende eeuw en van de collectieve historiezucht in die tijd, laat dat keer op keer in haar werk zien. En hoeveel tentoonstellingen zijn er inmiddels al geweest met werken van onze romantische schilders uit de negentiende eeuw. Ik bespaar de lezer hier een opsomming van hun namen.

In aansluiting op mijn vorige column 'Slopen die handel' wil ik hier nog iets zeggen over de reacties van tijdgenoten op de sloop van in dit geval Friese states in de negentiende eeuw. Het gaat om een regionale casus, waarin verschillende betekenislagen schuilgaan. En ook nog tegenstrijdigheden. Dat is wat ik in grote lijnen en in detail wil aantonen. Maar eerst nog dit. Verval, verwaarlozing, sloop, afbraak, ruïnes, sporen in het landschap, noem maar op, al dit soort zaken zijn koren op de (emotionele) molen

> BESLINGA STATE TE FRIENS, AFGEBOKEN IN 1849; AQUAREL S. BONGA
INZET: GEERTRUI VAN SYTZAMA-DE WENDT, LAATSTE BEWOONSTER;
OLIEVERF DOOR W.B. VAN DER KOOI

van de romanticus. Jonkheer Henri van der Wyck, romanticus *pur sang*, wilde er indertijd een groot project van maken: een publicatiereeks over al die verdwenen en verloren gegane voorname huizen in Nederland. *Sag mir wo die Schlösser sind, wo sinds sie geblieben?* De door Van der Wyck bedachte titel voor de reeks klonk prachtig: *villae reconditae*. Helaas stokte de productie van zijn reeks al snel.

Degene die in Friesland als een van de eersten in de negentiende eeuw de noodklok luidde bij de sloop van oude, roemruchte states was de stadsarchivaris van Leeuwarden, Wopke Eekhoff. Hij schreef erover in de *Leeuwarder Courant* in de jaren 1830, maar was tegelijkertijd een geziene gast op de oude adellijke huizen. Zijn introductie aldaar verliep aanvankelijk via de gouverneur van het gewest, jonkheer Idzert Aebinga van Humalda, die vanaf 1816 resideerde op het Burmaniahuis in Leeuwarden. De oude jonker had de leergierige Eekhoff in de Friese geschiedenis ingewijd. Het grote huis zelf was van oudsher een adellijke stadsstins,

> KLEIN HERMANA TE MINNERTSGA, AFGEBOKEN IN 1836; SEPIATEKENING E.J. EELKEMA

inmiddels in de vroege negentiende eeuw wat aangepast aan de tijd. Al in de loop van de achttiende eeuw gingen de Burmania's dit stadshuis verhuren. De animo was niet bijster groot, want het verkeerde nogal in verval. Toch zou het onjuist zijn de afbraak- en slooptrend die de states op het Friese platteland in de eerste decennia van de negentiende doormaakten, alleen maar aan verval toe te schrijven. Nieuwe bouwmoden, eisen van comfort, stijgende kosten van onderhoud en met name ook landschappelijke factoren speelden hier een rol. Wat dat laatste betreft, de kleigebieden in het noorden en westen van Friesland daalden qua zomers buitenleven snel in populariteit, de zandgronden in het zuiden en oosten van de provincie werden door de *happy few* steeds aantrekkelijker gevonden. Lekker kort door de bocht: Sexbierum en Minnertsga gingen het afleggen tegen Beetsterzwaag en Oranjewoud.

Uiteindelijk zouden in de loop van de negentiende eeuw ook de grote states, nog lang in bezit gebleven van katholieke families, verdwijnen. Dat gold voor Liauckema State in Sexbierum, afgebroken in 1824; het poortgebouw bleef gespaard. Altijd prima voor het romantisch gevoel. Ook Tjaerda State in Rinsumageest moest er in 1834 aan geloven. Ooit woonde hier in de zestiende eeuw de trotse, befaamde hoofdeling Syds Tjaerda, de edelman die het meest intrigerende testament van alle Friese edelen naliet. Hier bleef de poort niet gespaard, maar gelukkig had een zekere Sjoerd Bonga nog net op tijd mooie tekeningen van het gebouw gemaakt. Dat vonden de heren van het in 1827 opgerichte Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde een uitstekend voorbeeld. Als we deze historische gebouwen niet kunnen redden, laten we dan in ieder geval opdracht geven ze nog in tekening vast te leggen voor het nageslacht. Aldus geschiedde. Ik noem nog een laatste voorbeeld van zo'n lang katholiek gebleven state: Wiarda State in Goutum. Deze hield het in vergelijking tot de andere nog een halve eeuw langer vol. In 1882 vond de afbraak ervan plaats. De laatste eigenaar, een protestant geworden Cammingha, had het gebouw willen schenken aan het Friesch Genootschap, maar dat wees zijn aanbod af. Over de

laatste inrichting van de state zijn we zeer goed ingelicht, omdat jonkheer G.A. Six daarover in 1869 een boekje liet verschijnen, nadat hij het slot van zijn kennis zorgvuldig had bestudeerd. Zo hing het gebouw vol familieportretten en deed veel nog denken aan de katholieke leefstijl van vroegere bewoners. Wiarda State representeert in vele opzichten eeuwenlange Friese adelsgechiedenis, gekoppeld aan de geslachten Wiarda, Eminga en Cammingha. Alle drie zijn ze als adellijk geslacht inmiddels uitgestorven. Veel meer dan in de vroege negentiende eeuw was er nu in Friesland geweekeklag over de verdwijning van deze state. De tijden waren veranderd, want inmiddels was door Victor de Stuers met zijn *De Gids*-artikel 'Holland op zijn smalst' (1873) het startschot gelost voor erfgoedbeleid in Nederland. Heel aarzelend kwam daarna de staatsbemoeienis met cultuur op gang. Trouwens, hoe staan we er nu voor in onze tijden?

Nagenoeg elke dag kom ik langs de plaats waar ooit de Wiarda State heeft gestaan. Zo ongeveer op die plek staat nu een lagere school. Daarachter ligt de ijsbaan. Ik zie ouders die hun kinderen naar de *Wiarda Skoalle* komen brengen of ophalen. Staan ze er niet dan overvallen me wel eens droeve gedachten, zoals bij Piet Paaltjens, in zijn gedicht *De Friese Poeët*.

*Uw adel ligt op sterven;
Dat prachtig, koppig ras,
Dat, om voor een koning te buigen,
Te stijf eens van knieën was.*

*En begraven zijn ze op een paar na
Uw dochters van edel bloed
Met het oorijzer om den schedel
En de schaatsen onder den voet.*

Maar waarom eigenlijk? Of klopt het toch: eenmaal romanticus, altijd romanticus? ■

Zin in een spannend verhaal?

Kom naar **DAG VAN HET KASTEEL**

21 MEI 2018 - TWEEDE PINKSTERDAG

THEMA
Verborgen
verhalen
verteld

Kom luisteren op **Dag van het Kasteel** op maandag 21 mei
Kijk voor deelnemende kastelen en buitenplaatsen
bij u in de buurt op www.dagvanhetkasteel.nl

NEDERLANDSE
KASTELNSTICHTING
BEWAARDING VAN NEDERLANDSE KASTELN EN BUITENPLAATSEN

Mede mogelijk gemaakt door:

FONDS V
CULT
R
PARTICIPATIE

Speciale aanbieding!

9x voor
€ 35

i.p.v. € 53,91

**35%
KORTING**

Buitenleven - Het leukste buitenmagazine

Buitenleven is hét inspiratiemagazine op het gebied van tuin, huis en buitenleven. Met mooie tuinreportages, leuke uitjes en veel tips.

Abonnees lezen *Buitenleven* gratis online.

Ga naar www.bcm.nl/buitenleven-aanbieding

Speciale aanbieding!

6x voor
€ 24

i.p.v. € 35,94

**33%
KORTING**

Herenhuis - Wonen in Historie

Herenhuis is het eerste woonmagazine in Nederland dat volledig gericht is op het wonen in historische panden. 6 keer per jaar reportages over restauraties, historie, lifestyle en onderhoud. Vraag vandaag nog aan!

Abonnees lezen *Herenhuis* gratis online.

Ga naar www.bcm.nl/herenhuis-aanbieding

LEONORA VAN BARCHEM EEN DROEF LIEFDESGESCHIEDENIS

> **Carla Oldenburger**
www.oldenburgers.nl

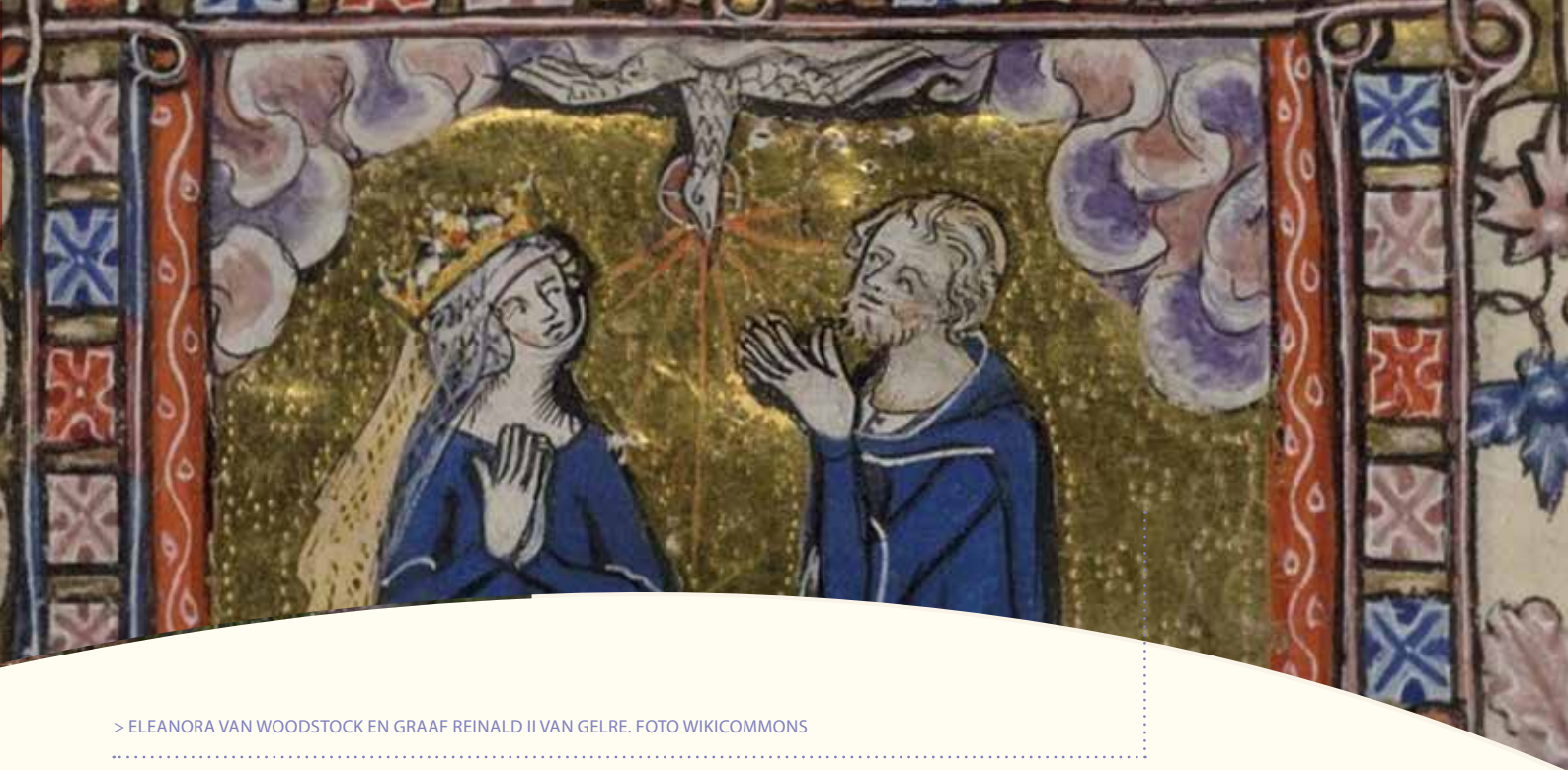
Een van de 'Verborgene Verhalen' rond kastelen en buitenplaatsen (thema van de Dag van het Kasteel 2018) is dat van Leonora van Barchem. Zij heeft gewoond op de kastelen Wildenburch en Staverden. Over het witte 'kasteel' Staverden in het gelijknamige stadje, het kleinste van de Benelux, is veel te vertellen. Dit stadje kreeg in 1298 stadsrechten, maar is nooit afgebouwd. Het kasteel is wel voltooid en heeft rondom een gracht, en tegenwoordig een park en tuinen. Het slot is gelegen aan de Staverdense beek, en het is al eeuwen bekend als de pauwenburcht en als het kasteel waar ene Leonora uit liefdesverdriet is gestorven.

De pauwen zijn nauw verbonden met de Gelderse graaf Reinald II, die in 1323 tot ridder werd geslagen. Het verhaal gaat dat hij na die gebeurtenis een waaier van pauwenveren opnam in zijn zegel. Ook op zijn helm prijken pauwenveren, en sindsdien vormen die veren het helmteken van de Gelderse vorsten. De waaiers van witte pauwenveren kwamen van de pauwen van kasteel Staverden. De hof van Staverden was speciaal door de Gelderse graven, later hertogen, in leen uitgegeven met de verplichting dat de leenmannen witte pauwen moesten houden, opdat de hertogen de staartveren zouden krijgen ter versiering van hun helm. Deze traditie werd door de familie 's Jacob, eigenaar van Staverden van 1905 tot 1963, weer in ere hersteld. In 2005 ontving de commissaris van de Koningin witte pauwenveren van de tegenwoordige eigenaar van Staverden, de Stichting Geldersch Landschap en

> GRAFEILANDJE IN PARK BIJ KASTEEL STAVERDEN, WAAROP DE PEDESTAL MET OPSCHRIFT 'LEONORA 1353'. FOTO AUTEUR

Kasteelen. Er werd toen bepaald dat een witte pauwenveer voortaan toegekend zou worden aan een instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt op het gebied van cultuur of natuurbehoud in Gelderland.

Aan Staverden is ook de legende verbonden van vrouwe Leonora van Barchem, door de dichter A.C.W. Staring (1767-1840) de 'Zwarte Vrouw van Staverden' genoemd. Zij leefde in de veertiende eeuw en had haar moeder op haar sterfbed beloofd om met Zweder van Wisch te trouwen, ondanks dat haar liefde uitging naar een zekere Herman. Ze hield zich niet aan die belofte en Leonora en Herman woonden, nadat ze met elkaar in het huwelijk waren getreden, op De Wildenburch in Vorden. Herman ging op kruistocht en Leonora bleef alleen achter. Toen Herman weer terugkeerde, liet ook Zweder opnieuw van zich horen. Leonora bleef Herman trouw. Zweder kon dit niet verkroppen en vermoordde Herman. Leonora verliet daarop De Wildenburch. Ze trok in bij haar pleegmoeder, Eleonora van Engeland, die op huis Staverden woonde. Overmand door liefdesverdriet kwijnde ze weg. Ze werd begraven op een eilandje (een pol) in de Staverdense (Molen)beek, achter kasteel Staverden. Nog steeds

> ELEANORA VAN WOODSTOCK EN GRAAF REINALD II VAN GELRE. FOTO WIKICOMMONS

vindt men hier een pedestal met het opschrift 'Leonora 1353'. De betrouwbaarheid van dit verhaal is discutabel. Waar slaat 'Leonora 1353' nu op? Gaat het hier om Leonora van Barchem die aanvankelijk samen met Herman op de Wildenborch woonde of om haar pleegmoeder Eleonora van Engeland (1318-1355), ook bekend als Eleonora van Woodstock, die in 1331 in Nijmegen huwde met graaf Reinald II van Gelre? Eleonora en Reinald hadden naar verluidt een goed huwelijk, maar rond 1340 beweerden boze tongen dat Eleonora sporen van melaatsheid vertoonde. Om die reden zou Reinald haar verstoten hebben. Sinds haar scheiding voerde zij een eigen hofhouding op de Veluwe, naar aangenomen mag worden op huis Staverden. De tekst op de sokkel 'Leonora 1353' zou dus zowel op Leonora van Barchem als ook op Eleonora van Engeland kunnen slaan, die naar men beweert in 1355 is overleden in Nederland. Met het jaartal 1353 kan natuurlijk makkelijk een vergissing zijn gemaakt, en of Leonora van Barchem ooit echt bestaan heeft of dat zij alleen in deze legende voortleeft, zal voorlopig ook nog wel onopgehelderd blijven. De twee kastelen die verbonden zijn met het verhaal van Leonora van Barchem bestaan nog steeds. Ze woonde volgens de legende aanvankelijk op De Wildenborch, ten zuiden van Lochem (nu gemeente Vorden). Het oorspronkelijke kasteel was in een zeer waterrijk gebied gelegen en was in de veertiende eeuw in bezit van de heren van Wisch. De toegangspoort of toren zou nog uit de tijd van Leonora en Herman kunnen stammen. De twee woonvleugels dateren uit de achttiende eeuw, nadat Dami aan Hugo Staring, kolonel en kapitein ter zee, equipagemeester en lid van de Raad van Politie aan Kaap de Goede Hoop, in 1780 De Wildenborch had gekocht. Hij was de vader van de dichter A.C.W. Staring, die van 1791 tot zijn overlijden in 1840 op De Wildenborch woonde. In 1809 werd ten behoeve van De Wildenborch een afwateringskanaal naar de Berkel gegraven. Hiermee werd de gehele streek afgewaterd. Ook de aanleg van een kanaal, tevens karpervijver, in de zichtas achter het huis, was zijn initiatief. Zo is de landschappelijke aanleg rond De Wildenborch ontstaan met slingerende grachtenstelsels – een vergraving van het dubbele grachtenstelsel uit de middeleeuwen – bosaanplant en open weiden met solitaire bomen. In het park zijn bijzondere bomen te onderscheiden, zoals een Libanonceder, een catalpa,

een moerascypres en een Amerikaanse eik. Door de verschillende rondlopende waterpartijen is een aantal deeltuinen gevormd. In 1931 heeft A. Staring, een nazaat van de dichter, tuinen in moderne, regelmatige stijl ingericht binnen de bestaande structuren. Tuinbeelden versieren sindsdien het park, onder andere twee vroeg achttiende-eeuwse sfinxbeelden bij de poort, afkomstig van landgoed de Keukenhof te Lisse, en een beeldengroep voorstellende Apollo en Daphne.

Het tweede kasteel waar Leonora ooit woonde, Staverden, werd in de middeleeuwen door de graven en hertogen van Gelre als jachtslot gebruikt. Op de kaart van M.J. de Man uit 1805 is duidelijk te zien dat het landgoed wordt gekarakteriseerd door de Staverdense beek. Verder geeft de kaart een landschappelijke aanleg weer met een zeer grote langgerekte waterpartij, en is eruit af te lezen dat ten zuiden van het huis binnen het water moestuinen liggen en een klein landschappelijk parkdeel. Naast de landschappelijke aanleg zijn ten noorden van het huis en in de zuidoosthoek van het terrein rechte lanenstelsels uit een eerdere periode bewaard gebleven. Deze combinatie van stijlen is karakteristiek voor tuinarchitect J.G. Michael, die hier omstreeks 1790 gewerkt zou hebben, volgens een advertentie in de *Utrechtsche Courant* van 5 oktober 1792. De achthoekige duiventil stamt uit de negentiende eeuw. Het terrein met de moestuinen is in 1907, nadat in 1905 het huis was verbouwd, door de tuinarchitect P.H. Watterz, in een nieuwe rechthoekige aanleg met verschillende deeltuinen veranderd. Een doolhof, bloementuinen, moestuinen, tropische kassen, een orangerie en een ijskelder vormden toen de nieuwe elementen. Het doolhof werd gemaakt naar een model uit het boek van Dezallier d'Argenville, *La théorie et la pratique du jardinage* uit 1709. De gedenksteen op het eilandje is (in de winter) vanaf het toegangshek al zichtbaar, ook al moet je daarop wel worden gewezen. Wanneer de pedestal met het opschrift 'Leonora 1353' op het eilandje in de beek is geplaatst, is tot op heden nog niet onderzocht. De laatste park- en tuinenrestauratie werd uitgevoerd vanaf 2005 naar ontwerp van Juliet Oldenburger van Bureau Historische Tuinen, tegenwoordig bekend onder de naam Binnenstad en Buitenleven. ■

WAAROM VERHALEN VERBORGEN BLIJVEN

DE INVLOED VAN BRONNEN EN MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN OP ONZE KENNIS VAN KASTELN EN BUITENPLAATSEN

> **Fred Vogelzang**

Wetenschappelijk medewerker NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

Kastelen en buitenplaatsen zijn een dankbaar onderwerp om verhalen over te vertellen. Dat blijkt wel uit de grote hoeveelheid boeken die ieder jaar verschijnen, waarin telkens een individuele buitenplaats of een kasteel centraal staat. Ook wetenschappers, zoals archeologen, historici, kunsthistorici en bouwkundigen publiceren van alles over kastelen en buitenplaatsen. Er is dus een hoop kennis in omloop. Maar welke verhalen vertellen we eigenlijk aan elkaar en waarom juist die? Die keuzes hebben aan de ene kant veel te maken met de historische bronnen die beschikbaar zijn, maar aan de andere kant hangen de vragen die we stellen sterk af van meer algemene maatschappelijke ontwikkelingen. Bijvoorbeeld wat onze belangstelling heeft: zo waren vrouwen, het personeel en de relatie met het koloniale verleden lange tijd onderwerpen waaraan kasteelkenners weinig aandacht schonken, maar die de laatste decennia hun rechtmatige plaats opeisen.

WAARHEID OF VERZINSEL?

Over kastelen en buitenplaatsen doen enorm veel verhalen de ronde. Sommige zijn duidelijk sprookjes, legendarische en mythische vertellingen die uit de fantasie van de verteller zijn ontsproten. Van andere verhalen is de (on)betrouwbaarheid veel minder goed vast te stellen. Belangrijk is, te onderscheiden op welke bron het verhaal gebaseerd is. Is er een min of meer betrouwbaar uit het verleden stammend document waarin een gebeurtenis is vastgelegd? Of is het van horen zeggen? Wie vertelt het en welk belang heeft die persoon om de waarheid te vertellen of er van alles bij te verzinnen?

> KASTEEL SCHAGEN IN SCHAGEN - TEKENING UIT MERKWAARDIGE KASTELN IN NEDERLAND, VAN W.J. HOFDIJK EN J. VAN LENNEP 1854/1884)

Om antwoord te vinden op dat soort vragen, is het van groot belang te ontdekken waarop een verhaal is gebaseerd. Dat lijkt voor de hand liggend, maar lang niet altijd geven schrijvers, vertellers en onderzoekers met even grote zorgvuldigheid aan, waar ze hun informatie vandaan halen. Zo beschrijven Jacob van Lennep en Willem Hofdijk in hun reeks *Merkwaardige Kasteelen in Nederland*

> BOVEN: HET HUIS KERNHEM ROND 1900, OMSCHREVEN ALS JACHTSLOT. ANSICHTKAART COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF EDE
RECHTS: ANONIEM PORTRET VAN DE OPVOEDKUNDIGE EN KOSTSCHOOLHOUDSTER ANNA MARIA MOENS. COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF EDE

uit 1860 een hele serie kastelen met hun geschiedenis. Over het slot te Schagen bijvoorbeeld weten ze te melden, dat bij de bouw 'de beitel van de steenhouders op het graniet klonk'. Door die noeste arbeid, zo schrijven de heren, verrees daar een 'stout kasteel'. In het boek is er zelfs een mooie afbeelding van geplaatst.¹ Nu staan er tegenwoordig nog twee torens van kasteel Schagen overeind en zijn er – min of meer geïnspireerd op oude tekeningen – enkele nieuwe vleugels toegevoegd. De oudste afbeeldingen van het slot stammen echter pas uit de zeventiende en achttiende eeuw, dus hoe het kasteel zich in de eeuwen daarvoor heeft ontwikkeld, kan niet op basis van tekeningen uit de doeken gedaan worden. Het gebouw zelf is bovendien grotendeels verdwenen en kan dus evenmin met moderne bouwhistorische methoden worden onderzocht. Wat er overblijft voor de onderzoeker zijn geschreven bronnen en die zijn ook al niet scheutig met beschrijvingen van hoe het gebouw er uit zag en hoe het was ingericht.

Hoe komen Van Lennep en Hofdijk dan aan zo'n mooie tekening van het kasteel? Die lijkt losjes gebaseerd op de tekeningen van de zeventiende-eeuwse kastelentekenaar Roelant Roghman, hoewel ze er dat niet bij vertellen. De heren vonden Roghman blijkbaar toch niet helemaal geschikt voor hun boek en hebben het gebouw wat indrukwekkender gemaakt. Bij Roghman zijn de torens veel lager en de vleugels wat anders van vorm. En dat terwijl Roghman waarschijnlijk in eigen persoon het kasteel halverwege de zeventiende eeuw heeft bezocht. Zijn tekening is de meest betrouwbare. Op basis van zijn werk echter kunnen we ook al niet laten zien hoe kasteel Schagen er bij de bouw enkele eeuwen daarvoor uitzag, in de tijd van die beitels op graniet. Dat is sowieso waarschijnlijk een dichterlijke vrijheid, want dat de steenhouders met graniet in de weer waren, valt niet aan te tonen en die steensoort ligt bij een bakstenen burcht ook niet zo voor de hand. Ook hiervan kunnen we niet achterhalen waar Van Lennep en Hofdijk de informatie vandaan haalden.

SPOKEN EN MOERBEIBOMEN

Niet alleen het uiterlijk van een kasteel, ook verhalen van gebeurtenissen op en rond een kasteel of buitenplaats zijn vaak lastig te controleren. Bij belegeringen bijvoorbeeld worden met graagte duizenden soldaten opgevoerd, terwijl in de middeleeuwen de legers maar zelden zo groot waren. Waar hadden al die soldaten vandaan moeten komen, hoe waren ze naar de plaats van handeling vervoerd, wie betaalde dat allemaal en hoe werden ze voorzien van voldoende munitie en voedsel? Dat soort details blijft nogal eens in de lucht hangen. Het komt natuurlijk wel heel indrukwekkend over, zowel voor de overwinnaar, die zoveel mensen achter zijn banier wist te scharen, als de verliezer. Voor die laatste was het tenslotte lang niet zo'n schande te hebben moeten capituleren voor zo'n enorme overmacht...

Fabuleren over bijzondere gebeurtenissen is veel auteurs dan ook niet vreemd, en vaak is niet te achterhalen waar een verhaal vandaan komt. Over het Edese huis Kernhem gaat het verhaal dat het er spookte. Op een bepaalde plek bij het huis zouden paarden altijd gaan steigeren omdat ze daar een dreigende aanwezigheid voelden, in sommige kamers gingen deuren en ramen 's nachts vanzelf open en dicht. Tijdens een verbouwing troffen werklieden in een muur rode haren aan. Dat zouden de stoffelijke resten zijn van een roodharig dienstmeisje dat ooit verdwenen was. Het was haar geest die er rondspookte. Na het vinden van haar haar was de geest zo vriendelijk om spoorloos te verdwij-

¹ J. van Lennep en W.J. Hofdijk, *Merkwaardige kastelen in Nederland. Deel VI* (Amsterdam 1860), p. 193

> DE GOBELINZAAL IN ZUYLEN. COLLECTIE NKS

> BELLE VAN ZUYLEN DOOR JENS JUEL. COLLECTIE SLOT ZUYLEN

nen. Ook de herkomst van dit verhaal is onduidelijk, het wordt genoemd in enkele publicaties en krantenartikelen. Die zouden het hebben van een kleinkind van een van de dienstmeisjes uit de negentiende eeuw. Namen worden niet genoemd.² Sommigen weten het nog bonter te maken. De geest zou afwisselend behoren tot Anna Maria Moens, die rond 1820 een kostschool uitbaatte op Kernhem, of zelfs afkomstig zijn van Otto de Boese, een ridder uit de vijftiende eeuw die geplaagd werd door een slecht geweten. Die ridder moet al helemaal de weg kwijt zijn geweest, want het huidige huis Kernhem, waarin hij rondwaalde, was een heel ander gebouw dan het middeleeuwse kasteel waarin hij zelf zoveel eeuwen geleden woonde.

Een ander verhaal speelt op kasteel Zuylen, net ten noordwesten van de stad Utrecht. Daar zou een moerbeiboom hebben gestaan die door veel schrijvers in verband wordt gebracht met Jacoba van Beieren. Verschillende onderzoekers uit zowel de negentiende als de twintigste eeuw doen die geschiedenis uit de doeken. Jacoba van Beieren, gravin van Holland, zou de vijftiende-eeuwse eigenaar van slot Zuylen, Frank van Borssele, het hoofd op hol hebben gebracht en hem tot een geheim huwelijk hebben verleid. Het paar logeerde met enige regelmaat op Zuylen en daar zou Jacoba onder de moerbeiboom gewandeld hebben. Hoe de liefdesrelatie tussen Frank en Jacoba precies is verlopen, daarover zijn de auteurs het niet eens. Niet iedereen ziet in Jacoba een slinkse verleidster. Sommigen zien het geheime huwelijk vooral als een slimme streek van Frank, die door die wettige band – of misschien wel zijn minnekunsten – Jacoba weet te overtuigen haar jarenlange strijd met Franks heer te beëindigen. Vredesbesprekingen tussen de lakens! Over de waarheid rond die politiek-erotische besprekingen is geen definitieve uitspraak te doen, maar over de relatie tussen Jacoba en de moerbeiboom wel. In de tijd dat Frank eigenaar was van Zuylen, was dat kasteel namelijk niet meer dan een ruïne. Daar zal het echtpaar zeker niet gelogeed hebben en van een verzorgde tuin met moerbeiboom lijkt evenmin sprake.³

MODES EN INVALSHOEKEN. BELLE VAN ZUYLEN

Behalve onbetrouwbare verhalen zijn er ook verhalen die nog niet verteld zijn. Dat kan bijvoorbeeld zijn omdat de historische bronnen ontbraken of nog niet door onderzoekers waren ontdekt. Worden ergens in een archief of op zolder oude papieren

gevonden, dan betekent dat weer nieuwe verhalen. Ook kan het zijn dat een opgraving of een bouwkundig onderzoek nieuwe informatie naar boven brengt.

Vaak echter komen nieuwe verhalen ook aan de oppervlakte omdat de onderzoekers nieuwe vragen gaan stellen. Was Zuylen – zoals we hierboven zagen – al verbonden aan een vrouw, namelijk Jacoba van Beieren, de laatste decennia is Zuylen vooral bekend geworden als het huis van Belle van Zuylen. Deze Nederlandse edelvrouwe uit de achttiende eeuw, die in het Frans schreef, heeft zelfs de eer dat er naar haar een wetenschappelijk gezelschap is vernoemd. Ze wordt nu als een proto-feministe opgevoerd, maar opvallend genoeg komt zij in de populaire en wetenschappelijke boeken over het Utrechtse kasteel vóór 1960 nauwelijks voor.

De grote aanzet tot wat zonder veel overdrijving de Belle van Zuylen-verering genoemd mag worden, werd niet veroorzaakt door een Nederlandse kastelenskundige, maar was het werk van een Amerikaanse. Dorothy Farnum (1900-1970) was een scenarioschrijfster die in de jaren twintig van de vorige eeuw een aantal succesvolle filmscripts schreef. Op de een of andere manier kwam ze in de filmindustrie terecht, na een nette opvoeding op een nonnenschool. Daar op school had ze grote belangstelling voor Franse cultuur en literatuur opgedaan. Vlak na de Tweede Wereldoorlog waren de brieven van Belle van Zuylen gepubliceerd. Belle schreef in het Frans en zo zal Dorothy deze Nederlandse schrijfster hebben ontdekt. Het lijkt er op, dat de Amerikaanse in Belle een lotgenoot zag, een kunstzinnige geest, die als vrouw moest overleven in een mannenwereld. Op basis van die brieven besloot Farnum een wat wij zouden noemen 'docudrama' te schrijven, dat in 1960 verscheen. Daarin veroorlooft ze zich vele, vaak romantische, om niet te zeggen sentimentele, artistieke vrijheden. Kasteel Zuylen wordt afgeschilderd als een somber middeleeuws gebouw, een weinig opwekkende plek die nog eens extra deprimerend wordt door het zware calvinisme van Belles ouders. Belle, als gevoelige ziel, kan niet gedijen in die omstandigheden, maar bloeit tijdens een verblijf in Zwitserland helemaal op. In haar nieuw gevonden levensvreugde begint ze zich af te zetten tegen de benauwde mores van haar milieu en gaat ze een spannende relatie aan met de edelman Constant de Rebecque, die als *womanizer* bekend stond. Belle wist dat wel, maar dat maakte het waarschijnlijk extra spannend. Juist omdat hij een ongeschikte huwelijkskandidaat was, wordt er grote sociale druk uitgeoefend op Belle om te trouwen. Ze koos toen voor een man die ze gemakkelijk de baas kon. Met hem vestigde zich in het buitenland. Het lijkt er sterk op dat Farnum haar eigen wensdromen

2 E. Demesmaeker en F. Vogelzang, *Kernhem. Een adellijk slot aan de rand van de Veluwe* (Wijk bij Duurstede 2017)

3 F. Vogelzang, 'Van Rome naar Zeeland. Het verhaal van Zuylen (deel 1); Slot Zuylen. Nieuwsbrief jrg 19, nr. 2 (november 2017), p. 11-13

op Belle heeft geprojecteerd, en misschien mede daardoor raakte het boek een gevoelige snaar. Ook in Nederland, want vanaf dat moment is Belle niet meer weg te denken uit het verhaal van slot Zuylen. Belle wordt opgevoerd als iemand die haar tijd ver vooruit was, een Nederlandse Jane Austen met dezelfde ironische maatschappijkritiek, en geen rondleiding in Zuylen is compleet zonder bezoek aan de 'kamertjes van Belle', hoewel onbekend is waar Belle werkelijk sliep en haar brieven schreef.

De aandacht voor Belle is typerend voor de groeiende aandacht voor vrouwen in de kastelenkunde. De rol van de vrouw is daarin lange tijd onderbelicht gebleven. Onlangs kwam er een studie uit naar de invloed van vrouwen op de tuinen en parken bij buitenplaatsen, en er is een proefschrift in voorbereiding over de symbolische betekenis van liefdeskastelen, waarbij vrouwen eveneens de hoofdrol spelen.⁴ Zo blijken maatschappelijke ontwikkelingen van grote invloed op de verhalen die we vertellen over kastelen en buitenplaatsen.

UPSTAIRS, DOWNSTAIRS

Een andere 'vergeten' groep is het personeel. Zijn de meeste overzichtswerken over kastelen en buitenplaatsen in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw nog vooral geïnteresseerd in de adellijke eigenaren en patricische bewoners, tegenwoordig is er veel meer aandacht voor de knechten en dienstmeisjes. Steeds vaker wordt aan hen in publicaties en bij rondleidingen aandacht besteed.⁵

Dat komt deels voort uit de verschuiving binnen de geschiedwetenschap zelf, waar ook 'de gewone man en vrouw' steeds meer aandacht hebben gekregen, maar ook omdat personeel iets exo-

tisch is geworden. Tegenwoordig is het zeldzaam om over (inwonend) huispersoneel te beschikken, maar in de tijd dat de vrouw des huizes zonder koelkast, wasmachine, naaimachine, stofzuiger, stromend water, gas en elektriciteit een huishouden moest organiseren, was dat zonder hulp bijna niet te doen. Tot in de twintigste eeuw beschikten bijna alle middenstandshuishoudens over een dienstbode, een meisje voor halve dagen of een naaister. Grotere huishoudens hadden daarnaast ook een kindermeisje, een knecht en als het ging om een herenhuis of buitenplaats, kwam daar een tuinbaas of een koetsier bij.

In Zeist is een paar jaar geleden op basis van het bevolkingsregister een onderzoek naar de personeelssamenstelling op buitenplaatsen uitgevoerd. In de negentiende eeuw bleken daar de meeste buitenplaatseigenaren over minstens drie personeelsleden te beschikken: een tuinbaas, een dienstbode en een huisknecht die ook als palfrenier dienst deed.⁶ Dat past ook in het beeld dat Marie van Zeggelen in haar op historische bronnen gebaseerde roman *Die Plaets aan de Veght* schetst, een verhaal dat rond 1700 speelt. 's Winters woonde de familie toen meestal in de stad en bleef op de buitenplaats alleen een huisbewaarder achter. In haar roman echter verblijft de eigenaar een winter lang wel op zijn Vecht buiten en fungeert de koetsier, onmisbaar in een tijd dat paard en wagen het belangrijkste vervoermiddel was, eveneens als huisknecht. Ook een oude baker is meegekomen,

⁴ Anne Mieke Backer, *Er stond een vrouw in de tuin* (Rotterdam 2016)

⁵ F. Vogelzang, 'Upstairs, downstairs. De ambivalente relatie tussen buitenplaatsbewoners en hun personeel', *Tussen Vecht en Eem. Tijdschrift voor regionale geschiedenis* 30, nr. 3 (september 2012), p. 212-221

⁶ V.A.M. van der Burg, *Het dienstpersoneel op de Zeister buitenplaatsen aan de Driebergseweg 1850-1940*, *Tijdschrift Oud Utrecht* 70, nr. 3 (mei juni 1997), p. 58-60

> KASTEEL RENSOUDE DOOR
PIETER VAN LOON 1837.
COLLECTIE NKS

> LEES VERDER OP PAGINA 26

> VILLA CANTON IN BAARN. ANSICHTKAART. COLLECTIE NKS

om haar oude meester en zijn ziekelijke vrouw te verzorgen. Ook een kok, een knechtje en enkele dienstdoden zijn uit Amsterdam overgekomen.⁷

Een onderzoek naar het personeel in de afgelopen drie eeuwen op kasteel Renswoude, de zetel van het adellijk geslacht Taets van Amerongen, laat zien dat daar flink wat mensen in dienst waren. Dit was dan ook een oude adellijke familie, die haar wortels tot in de dertiende eeuw kon terugvolgen. Naast de tuinbaas was er tuinpersoneel, een huisknecht, een koetsier, jachtopzieners, dienstmeisjes en kameniersters. Er was veel verloop onder het personeel, heel anders dan het beeld dat populaire series als *Downton Abbey* en *Upstairs-Downstairs* schetsen. Het is natuurlijk al helemaal bijzonder dat als we willen verwijzen naar televisieseries over het leven op een kasteel of buitenplaats, we bijna altijd in Engeland terecht komen. De Nederlandse productiematenschappen hebben er weinig brood in gezien om ons vaderlandse kasteel- en buitenplaatsverleden in beeld te brengen. Terwijl ook daarover heel veel prachtige verhalen te vertellen zijn. Over verborgen verhalen gesproken!

Meisjes namen vaak een dienstje bij een adellijke familie om zo hard voor hun bruidsschat te sparen.⁸ Als ze genoeg geld bijeen

⁷ Marie van Zeggelen, *De plaetse aan de Veght* (Amsterdam 1929)

⁸ S.C. Maza, *Servants and masters in eighteenth-century France. The uses of loyalty* (New Jersey 1983), p. 62 e.v.

⁹ S. Laansma, *Personeel van Kasteel Renswoude en Huize Overbosch* (Zutphen 1989)

hadden gesprokkeld, wilde hun vertrek nogal eens ijszig commentaar van hun 'mevrouw' ontlokken. Sommige personeelsleden bleven levenslang in dienst bij dezelfde familie, vooral het hogere personeel als de tuinbaas, de butler, de huishoudster en de kok. Dat blijkt ook in Renswoude. Van alle dienstpersoneel in de periode vanaf de zeventiende eeuw waren slechts zestien personen langer dan tien jaar in dienst. Met name de huisknechten hadden een persoonlijke band met de Taetsen. Ook sommige kameniersters bouwden een bijna vriendschappelijke band op met de baronesse.⁹ Zo'n lange relatie tussen adellijke familie en personeel was zeldzaam.

KOLONIALISME

Een laatste thema waar we in Nederland nu pas aandacht voor krijgen in relatie tot kastelen en buitenplaatsen, is het koloniale verleden. Veel van de indrukwekkende buitenplaatsen aan de Vecht zijn gebouwd door Amsterdamse kooplieden, die hun kapitaal hadden vergaard met handel op Nederlands-Indië of door het vervoeren van slaafgemaakten uit Afrika naar de plantages in Amerika. Niet altijd een verleden om trots op te zijn. Die relatie werd toen echter veel minder geïdealiseerd. Op veel schilderijen lieten de rijke heren en dames zich met een zwarte bediende afbeelden en ook in de wapens die boven de deuren van hun indrukwekkende huizen werden ingebeiteld, kan soms nog steeds een verwijzing naar de slavenhandel worden opgemerkt. Die relatie met de koloniën blijft niet beperkt tot de VOC-tijd. Ook onder het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden, in de negentiende eeuw, zijn er velen die hun slag slaan in de overzeese gebiedsdelen en daar met suiker, koffie of tabak een vermogen verdienen. Dat geldt wordt na terugkeer in Nederland vaak belegd in onroerend goed. Op de Utrechtse Heuvelrug en langs de randen van de Veluwe worden diverse prachtige buitenhuizen, omringd door uitgestrekte parken, met dat kapitaal neergezet. Soms herinnert de architectuur of de naam van het huis nog aan dat verleden. Zo hebben sommige huizen 'oosterse' veranda's, of worden de huizen Berbice of Peking genoemd.

Ook in de toekomst zullen nieuwe thema's aan de orde worden gesteld, die weer zullen zorgen voor nieuw onderzoek en dus voor nieuwe verhalen. Gelukkig worden steeds meer verborgen verhalen onthuld en blijft zo onze kennis van en inzicht in het verleden groeien. ■

> VOORKANT HUIS BERBICE IN 2017. FOTO STICHTING BEHOUD CULTURELE BUITENPLAATSEN

> KASTEEL DRAKENBURG DOOR CORNELIS PRONK CA. 1730.
COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

EEN PRAATJE BIJ EEN PLAATJE

> **Taco Hermans**

Specialist kastelen bij de RCE

Wanneer denkt u dat zonneschermen voor het eerst zijn toegepast? Negentiende eeuw, begin twintigste eeuw? Velen zullen deze tijdstippen als eerste in gedachten hebben. Niet zo verwonderlijk, we komen ze veel op oude foto's tegen, en dan ook vaak boven de etalages van winkels waardoor we de relatie leggen met de negentiende eeuw.

Zonneschermen, ook wel uitvalschermen genoemd, zijn zowel los als vast toegepast. De losse schermen konden na gebruik worden verwijderd, de vaste konden worden opgerold. Ze bestonden uit een raamwerk waarover een schermdoek was gespannen. Dat raamwerk was in de begintijd van hout en het doek van katoen. Om de geschiedenis van iets te achterhalen kan het soms helpen eens met andere ogen naar plaatjes te kijken. De bouwhistorisch geïnteresseerde kastelenonderzoeker kijkt op een topografische afbeelding van een kasteel of buitenplaats al gauw naar bouwsporen of -stijlen. Dan kunnen andere details nog wel eens over het hoofd worden gezien. Wanneer we de tekening van Cornelis Pronk van het kasteel Drakenburg bij Baarn uit circa 1730 bekijken, dan zien we aan de achtergevel op de begane grond een zonnenscherm. Kijk, dat is nu zo'n leuk detail waarmee we de vraag aan het begin van deze column al een beetje beter kunnen beantwoorden. Zonneschermen bestaan dus al rond 1730. Of het in Baarn een los of vast scherm betreft kan uit de tekening niet worden afgeleid, maar leuk is wel dat er al een 'gesneden' rand aan zit.

Tot eind zeventiende eeuw zijn vensters toegepast die deels of geheel met luiken konden worden afgesloten. De meest bekende zijn kruisvensters. Deze hadden onder luiken aan de buitenzijde, maar soms ook aan de binnenzijde voor de bovenramen. Die luiken vormden al een soort van zonwering, hoewel dat niet hun primaire doel was. Dat was simpelweg het afsluiten van de vensteropening en het buiten houden van kou, wind, regen en indringers. Doordat die luiken afzonderlijk konden worden geopend of gesloten was er altijd wel een deel waar licht doorheen viel.

De behoefte aan zonwering kwam bij de modernisering van de vensters. Die modernisering begon rond 1675 met de moge-

lijkheid om grotere platen glas te maken en met de introductie van het schuifraam met een groter glasoppervlak. Naarmate de glasoppervlakken groter werden nam niet alleen de warmte in huis toe, maar tastte de hoeveelheid zonlicht ook de meubels en decoratie in het interieur aan, waarbij het verlies van kleur het meest in het oog viel. Kijk, die ontwikkeling is nu juist mooi te zien op de tekening van Pronk. Het kasteel heeft nog merendeels kruis- en kloosterkozijnen, maar op de begane grond zijn in de westgevel al vier kruiskozijnen vervangen door schuifvensters. Blijkbaar bevonden zich achter deze vensters een of meer fraai ingerichte kamers waarvan het interieur het waard was om tegen het zonlicht beschermd te worden. Deze modernisering kan in verband worden gebracht met de ingrijpende verbouwing die rond 1700 is uitgevoerd. Daarbij is de ingang verlegd naar de oostgevel en wel naar een speciaal daarvoor gebouwde toren. Het kasteel kreeg tevens een U-vorm en zag er nadien eerder uit als een landhuis dan een middeleeuws kasteel. Is daarmee alles gezegd? Nee. Pronk heeft ook de voorzijde van het huis getekend en daar zien we de entree gevat in een classicistisch vormgegeven ingangsportaal met de wapens van de beide eigenaren prominent boven de deur. Je zou denken: in zo'n pronkgevel zou je ook de meest recente noviteit verwachten, namelijk die nieuwerwetse schuifvensters. Maar dat is niet het geval, de gevels bevatten nog steeds kruis-, klooster- en bolkozijnen. Nog een saillant detail: de kruisvensters in de westgevel zijn op de eerste verdieping groter dan op de begane grond. Dit suggereert een souterrain en een beletage met de belangrijkste vertrekken op die beletage. Maar de schuifvensters bevinden zich nu juist ter hoogte van dat souterrain. Het ligt niet voor de hand te veronderstellen dat het personeel de meest luxe vensters van het kasteel ter uitzicht had en het houdt dus in dat er intern een wijziging is geweest waarbij voorname vertrekken naar het souterrain zijn verplaatst. Dat zegt dus ook iets over de gewijzigde bewoning van het kasteel. Wat je al niet van zo'n tekening kunt afleiden! ■

BOEKEN

> Fred Vogelzang

Bertus Boivin, *Landgoed Rheebruggen. Een goed bewaard geheim* (Assen 2011), ISBN 9789023247821

In Nederland verschijnen regelmatig kasteelboeken over individuele monumenten en soms blijft zo'n een boek een goed bewaard geheim. Zo ook met deze monografie over het Drentse landgoed Rheebruggen, dat een paar kilometer van Ruinen af ligt. Al eerder is over Rheebruggen geschreven, door de oud-rijksarchivaris van Drenthe J. Heringa. Hij woonde namelijk zelf op het landgoed. Aan de basis van dit nieuwe boek ligt een jarenlang onderzoek door de heren Koops van 't Jagt en Schendelaar, die in de archieven alles hebben verzameld wat ze over dit Drentse goed konden vinden. Het is tijdens hun leven echter niet tot een uitgave gekomen, maar daar brengt deze publicatie verandering in. Het landgoed heeft in de zestiende eeuw een huis gekend, dat echter al twee eeuwen geleden is verdwenen. Nu staat er nog een aantal monumentale boerderijen op Rheebruggen, dat bovendien een populair natuurgebied is. De naam heeft uiteraard te maken met een brug over een waterloop en het woord rhee zou een waternaam zijn. Toch is over deze herkomst discussie en doen alternatieve verklaringen de ronde. Discussie is er ook over het 'borgbarchje', een kunstmatig opgeworpen heuvel, waarin sommige onderzoekers een motte willen zien. Archeologisch is de heuvel gedateerd in de twaalfde eeuw, maar over het gebruik noch de oprichter is iets met zekerheid te zeggen. In de zeventiende eeuw stond er in ieder geval een huis op landgoed Rheebruggen, maar niet op het borgbarchje. Dat huis kreeg een plek op de lijst van erkende Drentse havezaten. Dat bood de eigenaar, de familie Van het Clooster, toegang tot de Ridderschap. Via vererving kwam Rheebruggen in handen van de Van Holthes, die in 1824

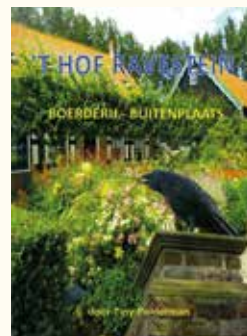
besloten om het oude huis af te breken. Er zijn wat tekeningen van dat oude huis bekend, al is er discussie over het daadwerkelijke formaat. Sommigen hebben er een flink herenhuis in willen zien, volgens anderen was het allemaal niet zo indrukwekkend. In ieder geval bestaat er een boedelbeschrijving, waardoor we een kijkje in het huis kunnen nemen. Het lijkt uit die beschrijving toch een vrij eenvoudig huis te zijn geweest, dat op een omgracht eilandje stond. Niet ver van het huis bevond zich een schuur, een bouwhuis, vijvers en moestuinen.

Het mooi vormgegeven boek geeft ook informatie over de huidige flora en fauna die op het landgoed wordt gevonden en achtergrondinformatie bij de verschillende boerderijen die nu nog het landgoed sieren. Rheebruggen is hoe dan ook een bezoek waard, weet ik uit eigen ervaring.

Tiny Polderman, *t'Hof Ravestein. Boerderij – Buitenplaats* (z.p. z.j.), ISBN 9789062284449

Onlangs verscheen een andere lokale studie, naar de op het Zeeuwse Walcheren gelegen boerderij 't Hof Ravestein. Op die plek lag echter in de achttiende eeuw een buitenplaats en de huidige eigenaren van de boerderij waren zo nieuwsgierig naar de geschiedenis, dat ze een onderzoek hebben geëntameerd. Ravestein ligt

aan een verlande kreek en dit grondgebied was in de vijftiende eeuw eigendom van Anna van Bourgondië. Zij en haar man bezaten meerdere kastelen in het Zeeuwse. Het is onduidelijk hoe Ravestein er toen uitzag: misschien was sprake van een versterkte houten boerderij. Bij archeologisch onderzoek is baksteenpuin uit die periode aangetroffen wat er op lijkt te duiden dat de boerderij toen is versteend. In de zestiende eeuw blijken de bewoners landbouwers, maar later zijn lokale regenten en kooplieden eigenaren. Het landgoed werd vergroot en rond 1700 werd een grote tuin aangelegd en ook lijkt de bebouwing te zijn uitgebreid. Er was toen zeker sprake van een buitenplaats, met een geometrische aanleg en lange zichtassen, in ieder geval in het ontwerp dat is overgeleverd. Misschien heeft dat het nooit verder gebracht dan papier, maar een eenvoudiger ontwerp is in ieder geval wel uitgevoerd. Een indrukwekkend herenhuis is er nooit gekomen, al is in de historische bronnen naast een boerderij wel sprake van een heere-huy-singe. Archeologische vondsten uit deze periode betreffen heel veel aardewerk, porselein, majolica en faience. In de negentiende eeuw verdween de buitenplaats en werd Ravestein opnieuw een boerenbedrijf. Met dit rijk geïllustreerde boek wordt een vergeten en inmiddels onzichtbaar geworden geschiedenis uit de doeken gedaan. De huidige eigenaren strijden voor monumentale erkenning van wat er nog rest.

Kasteel en landschap. Themanummer Tijdschrift voor Historische Geografie 2e jg. (2017), nr 4, ISBN 978 908704 6996

Op het internationale kastelencongres Chateau Gaillard van 2016 werden twee Nederlandse bijdragen gepresenteerd, waarvan de bewerkte vertalingen de kern vormen van dit themanummer van het *Historisch-geografisch Tijdschrift*. Het eerste artikel, van de Groningse onderzoekers Theo Spek en Diana Spiekhout, wil op een interdisciplinaire wijze het kastelenlandschap van Goor en Diepenheim benaderen. Al jaren wordt in de kastelenkunde interdisciplinariteit aangeprezen als de beste manier om het verschijnsel kasteel te onderzoeken, maar dat blijkt geen eenvoudige opgave. Spek en Spiekhout vullen dat begrip in vanuit de landschapsbenadering, waarbij ze landschap niet alleen opvatten als de fysieke omgeving, maar ook als immaterieel sociaal en cultureel fenomeen. Dat sluit aan bij de verschillende functies die kastelen in de samenleving bekleden, toen en nu. Lastig voor beide auteurs was dat de beschikbare bronnen lang niet alle aspecten bestreken, waardoor bijvoorbeeld de culturele kant onderbelicht blijft. Geconcludeerd wordt dat de onderzochte kastelen een relatie hadden met interregionale routes, die precies op de locaties van de kastelen door een uitgestrekt moerasgebied liepen. Belangrijk echter blijkt ook de ligging van andere bezittingen van de families die de kastelen bewoonden. De kasteelheren hebben ook invloed gehad op de verbetering van de waterhuishouding, daarmee op de lokale economie en zo weer op de bouw van nieuwe kastelen. Er vond dus een wisselwerking plaats op verschillende niveaus. Een viertal auteurs probeert in de tweede bijdrage een relatie te leggen tussen ontginningen en kastelenbouw. Die relatie wordt al decennia vermoed,

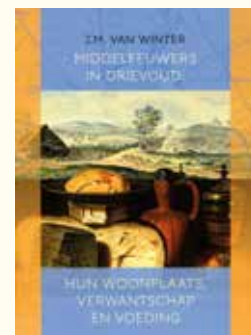

vooral in de veengebieden in Utrecht en Holland, maar kon tot nu toe niet overtuigend aangetoond worden. Een probleem daarbij is het 'tijdgat' tussen de start van de ontginningen en het verschijnen van de eerste kastelen. Niet onwaarschijnlijk is dat niet zozeer de oorspronkelijke ontginners, maar hun nazaten op de eenmaal in cultuur gebrachte gronden kastelen gingen bouwen. Soms kunnen relaties worden gelegd tussen de oudere nederzettingen en de nieuwe ontginningen, maar die gaan niet in alle gebieden op. Sommige kastelen kunnen dienst gedaan hebben om de nieuw ontgonnen gebieden militair te beschermen, maar gebrek aan (expliciete) bronnen zorgt er voor, dat ook deze vier auteurs nog geen harde bewijzen kunnen aanvoeren. Naast deze twee langere bijdragen bevat het nummer nog een introductie op de nieuwe Landschapsatlas van de RCE, waarin ook kastelen zijn opgenomen, een artikel over kasteeldorp Renswoude en een bijdrage over de burcht van Leiden.

J.M. van Winter, *Middeleeuwen in veelvoud. Hun woonplaats, verwantschap en voeding* (Hilversum 2017), ISBN 978 90 8704 6705E

Emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis Marietje van Winter is nog steeds actief op haar vakgebied en in deze publicatie zijn de artikelen gebundeld, die ze tussen haar tachtigste en negentigste levensjaar schreef. Ze bewegen zich rond de drie thema's uit de ondertitel, wat ook de hoofdthema's zijn in het werk van Van Winter. In een paar bijdragen spelen kastelen een rol, waaronder in het artikel 'Vechtstreek, Machtstrijd Utrecht/Holland, Kastelen'. De Utrechtse kerk verkreeg veel landbezit in de Vechtstreek en dat

bezit werd beheerd door meiers. Van Winter stelt dat deze groep afkomstig was uit de ministerialenstand, een groep van dienstlieden, die we later ook tegenkomen als ontginners van de veengronden. Ministerialenfamilies stichtten ook kastelen, zoals het geslacht Van Amstel, dat betrokken raakte bij de moord op Floris V. Van Winter schetst de soms perfide opstelling van deze ministerialen tegenover hun leenheren. Grondbezit en ontginningen spelen ook een rol in het artikel over Hissig, een langdurig onderzoeksprogramma dat in Utrecht loopt en waarbij met behulp van velerlei bronnen in kaart wordt gebracht wie wat bezat, terugwerkend vanaf 1832. Dat lijkt al behoorlijk wat vruchten af te werpen en kan in de toekomst ook licht werpen op het landbezit van kasteelheren en de relatie met vroeger kerkelijk bezit. Het tweede deel van de bundel gaat over de adel, een onderwerp waarmee Van Winter al sinds haar indrukwekkende proefschrift aan de slag is. Hierin bevindt zich een bijdrage over IJsselstein, een stadje ten zuiden van Utrecht waarvan het gelijknamige kasteel ook door de Van Amstels is gesticht. Het kasteel speelt een belangrijke rol in de strijd tussen Holland en het Sticht. Verreweg het grootste deel van de bundel is gewijd aan voedsel, het onderwerp dat door Van Winter uit de historische vergetelheid is gehaald en waarmee ze haar reputatie onder generaties van studenten heeft gevestigd. ■

advertentie

Nico de Bont is al ruim vijftig jaar specialist in klassieke restauratie, hedendaagse herbestemmingen en planmatig onderhoud van historisch erfgoed. Met liefde voor het vak en kennis van de nieuwste technieken werken we dagelijks aan een grote variëteit van historische gebouwen. Door continue ontwikkeling geven wij nieuw leven aan waardevol erfgoed. **MAAK DE TOEKOMST**

Kasteel
Keukenhof

Bezoek
het kasteel
en onze
kasteelfair

Geopend op 20 én 21 mei!
Kasteel Keukenhof - Lisse

Slot Schaesberg

Landgraaf

Midden in Zuid Limburg in een waterrijk beekdal staat de ruïne van het 16e-eeuwse Renaissance-kasteel Slot Schaesberg en de historische restanten van de bijbehorende 17e-eeuwse boerenhoeve.

Met behulp van oude ambachten wordt Slot Schaesberg de komende decennia volledig herbouwd, startend met het poortgebouw. (zomer 2018)

Slot Schaesberg-Laan 100
6371 KZ Landgraaf
Telefoon: +31 (0)45 20 11 222

www.slotschaesberg.nl

Beleef zelf de herbouw
van dit schitterende Slot!

Slot Schaesberg - Geschiedenis in uitvoering

Verborgene verhalen verteld

BEZOEK
KASTELEN EN
BUITENPLAATSEN
MAANDAG
21 MEI 2018

DAG VAN HET KASTEEL
TWEDE PINKSTERDAG
www.dagvanhetkasteel.nl

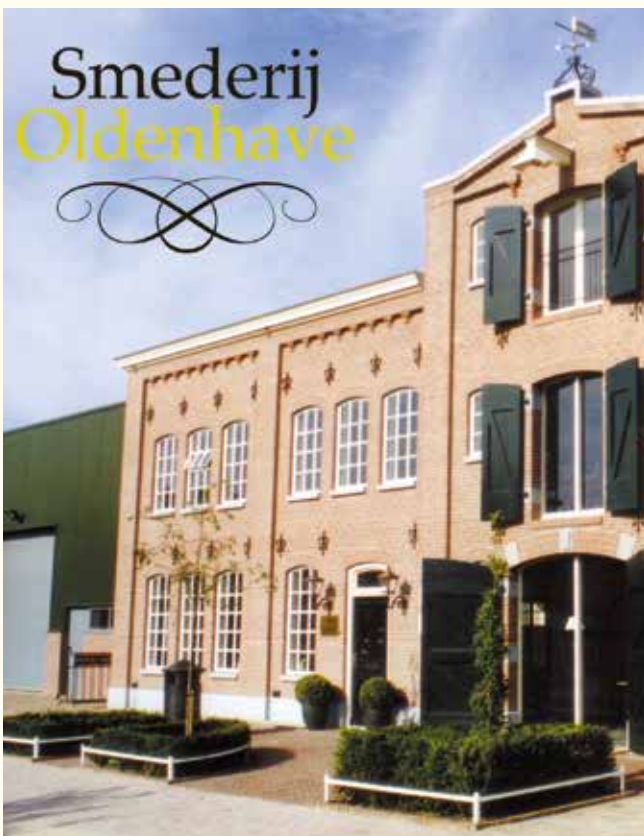

KAPPERT
Passie voor bouwen

Lage Weide 23 | 7231 NN Warnsveld | T 0575 52 37 35
info@kappertbouw.nl | www.kappertbouw.nl

Straks wonen op een buitenplaats?

Buitenplaats Beresteijn combineert de groene weelde van een historische parkaanleg met 45 stijlvolle nieuwbouw-appartementen. Een idyllische plek in het centrum van Voorschoten tussen Leiden, Wassenaar en de Vliet. Schrijf u in voor de nieuwsbrief op www.beresteijn.nl

Smederij Oldenhaven

Bedrijvenweg 6 7251 KX Vorden 0575-551428

info@smederijoldenhaven.nl www.smederijoldenhaven.nl

KASTEEL DE
ESSENBURGH

Dag van het Kasteel | Maandag 21 mei | 11.00 - 16.00 uur

Een leuke dag voor jong en oud! Vier de Dag van het Kasteel en ontdek het verhaal over de Essenburgh.

Entree €2,50 per persoon (kinderen t/m 11 jaar gratis).

- Een kinderboek over Kasteel de Essenburgh, geschreven door Agave Kruisjesen. De schrijfster leest voor uit dit boek.
- Aanvullende kinderactiviteiten zoals een kasteel springkussen en een speurtocht.
- Kraampjes en Levende Historie Harderwijk.
- Kom bij ons koffie drinken of lunchen! Onze keuken is vanaf 12.00 uur geopend.

Hotel Kasteel de Essenburgh | Zuiderzeestraatweg 199 | 3849 AE Hierden
0341 - 451841 | info@kasteelessenburgh.com | www.kasteelessenburgh.com

Koetsenparade tijdens Dag van het Kasteel

Kom genieten in een van de meest veelzijdige bloemen- en plantentuinen van Europa met meer dan 15 unieke tuinen en een historische buitenplaats met 17de eeuws kasteel.

Pinksteren (20 & 21 mei)
Koetsenparade in Kasteeltuinen Arcen

Terugkeer van het geres-
taureerde historische
rijtuig van Kasteel Arcen
en parade van rijtuigen
door Landgoed Arcen.

Check
de website
voor info &
tickets!

www.kasteeltuinen.nl

Lingsforterweg 26, Arcen
T. 077-473 60 10

"In de middeleeuwen had Eymerick een verdedigingsfunctie als centrum van de vrije heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten. Nu is het middeleeuwse slot onderdeel van kasteel Heeze.

Sinds 1760 is de naam van onze familie hieraan verbonden. Zelf ben ik hier drie tot vier dagen per week aanwezig om van alles te regelen. Er is veel te doen. Een deel wordt bewoond door mijn vader, de museale stijlkamers zijn toegankelijk voor publiek en het slot en het koetshuis worden verhuurd voor evenementen. Gelukkig wordt de stichting bijgestaan door veel vrijwilligers.

Heeze is een van de weinige kastelen in Brabant die nog authentiek zijn ingericht. Mijzelf spreekt het geheel van het complex aan. De gebouwen, de inrichting, de omgeving met grachten en landerijen, de geschiedenis, ze vormen een uniek samenhangend geheel."

*S.E. baron van Tuyll van Serooskerken
bestuurslid van de Stichting
Kasteel Heeze*

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700